

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України та методики викладання історичних дисциплін

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

**«Просвітницька діяльність греко-католицького духовенства у
Східній Галичині (друга половина XIX – початок XX ст.)»**

Виконала: студентка II курсу,
групи СО(І)-2М (з.в.)
напряму підготовки (спеціальності)
014 Середня освіта (історія)
Ботюк Ольга-Богдана Григорівна

Керівник: кандидат історичних наук,
доцент кафедри Історії України
і методики викладання історії
Дрогомирецька Людмила Романівна

Рецензент: доктор історичних наук,
професор
Пилипів Ігор Васильович

АНОТАЦІЯ

Ботюк О.-Б. Г. Просвітницька діяльність греко-католицького духовенства у Східній Галичині (друга половина XIX – початок XX ст.)

Дипломна робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти – ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2021.

У дипломній роботі на основі наявного джерелознавчого та історіографічного матеріалу здійснено спробу дослідити особливості просвітницької діяльності греко-католицького духовенства у Східній Галичині другої половини XIX – початку XX ст., проаналізовано основні напрями просвітницької діяльності греко-католицького духовенства. Особливу увагу акцентовано на діяльності у товариствах, зокрема діяльність у «Просвіті», організаціях та рухах, антиалкогольні заходи духовенства, покращення суспільно-політичного, господарсько-економічного та духовно-морального життя сільського населення Східної Галичини. Виокремлено роль вищого керівництва греко-католицької Церкви у просвітницькій та культурній роботі у краю. Встановлено, що греко-католицька церква була однією із активних груп населення у національно-культурному, просвітницькому та політичному піднесенні місцевого сільського населення.

Ключові слова: греко-католицька церква, духовество, просвітницька діяльність, Східна Галичина, національно-культурне відродження.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	7
РОЗДІЛ 2. ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ТА ЇЇ ДУХОВЕНСТВА.....	20
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ДУХОВЕНСТВА УГКЦ НА ПІДНЕСЕННЯ ОСВІТНЬОГО РІВНЯ І НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ	39
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В ШКОЛІ.....	53
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73
ДОДАТКИ.....	86

ВСТУП

Актуальність теми. Історія України – це історія не тільки української нації чи Української держави, це й формування національної самосвідомості українського народу, який, перебуваючи сотні років у складі різних держав, будучи позбавленим навіть власної назви і можливості плекати свою мову, освіту, культуру, традиції, релігію, все таки зберіг українську ідентичність.

З огляду на пошук ефективних шляхів реалізації ідей національного виховання дітей та молоді в сучасних реаліях цікавим є історичний досвід, особливо на тих історичних етапах, що позначилися боротьбою за культурно-національну тотожність українців в умовах асиміляції або навіть винародовлення.

У цьому контексті важливого значення набуває висвітлення діяльності Української греко-католицької церкви (УГКЦ) у другій половині XIX – на початку XX ст., коли її духовенство було провідником духовних, національних, моральних, культурних цінностей, увиразненням національної самоідентифікації українського народу. У даному контексті висвітлення сподвижницької науково-педагогічної та просвітницької діяльності греко-католицького духовенства є актуальною та суспільно-значущою у історичному та науковому контексті проблемою.

Наукова актуальність теми дипломної роботи визначається тим, що просвітницька діяльність духовенства УГКЦ у Східній Галичині другої половини XIX – початку XX ст., на наш погляд, потребує повнішого та детальнішого дослідження.

Суспільна вагомість вивчення даної проблеми полягає в тому, що популяризація досвіду просвітницької діяльності греко-католицького духовенства у Східній Галичині досліджуваного періоду сприятиме зростанню високого морального авторитету УГКЦ серед учнівської молоді, а це, у свою чергу, позитивно впливатиме на утвердження у школярів загальнолюдських та національних цінностей.

Мета дипломної роботи полягає в тому, щоб висвітлити основні аспекти просвітницької діяльності греко-католицького духовенства у Східній Галичині у другій половині XIX – на початку XX ст. та з'ясувати можливість використання результатів дипломного дослідження у навчально-виховному процесі у закладах освіти.

Реалізація вказаної мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати ступінь наукової розробки досліджуваної проблеми в історіографії та здійснити огляд джерел;
- висвітлити участь греко-католицького духовенства у створенні та діяльності у Східній Галичині другої половини XIX – початку XX ст. українських культурно-просвітницьких організацій та товариств;
- визначити вплив духовенства УГКЦ на розвиток шкільної та фахової сільськогосподарської освіти у Східній Галичині, відобразити участь священиків в українському кооперативному русі;
- розкрити результативність просвітницької діяльності греко-католицького духовенства і з'ясувати роль УГКЦ у національно-культурному відродженні галицьких українців;
- показати основні методи та прийоми використання матеріалів дипломної роботи в освітньому шкільному процесі.

Об'єкт дослідження – греко-католицьке духовенство та його просвітницька діяльність у Східній Галичині другої половини XIX – початку XX ст.

Предметом дипломного дослідження виступають заходи та дії греко-католицького духовенства Східної Галичини другої половини XIX – початку XX ст. щодо піднесення освітнього рівня на національній свідомості українського народу; участь греко-католицького священництва у науково-педагогічному та громадсько-просвітницькому сферах життя краю.

Хронологічні межі магістерської роботи складають 1848-1914 рр. Нижньою межею виступають події 1848-1849 рр. – періоду т. зв. «Весни народів». Верхня межа – 1 липня 1914 р., початок Першої світової війни.

Географічні межі обумовлені територією Східної Галичини згідно встановлених кордонів (1772-1918 рр.). Згідно із сучасним адміністративно-територіальним поділом України, це територія Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей.

Методологічна база магістерської роботи – принципи історизму, системності, об'єктивного висвітлення минулого та науковості. Використано загальнонаукові методи (історичний, логічний, класифікації) та історичні методи (хронологічний, синхронний, періодизації, порівняльно-історичний, ретроспективний (історичного моделювання), структурно-системний).

Наукова новизна праці полягає в тому, що здійснено комплексне наукове дослідження просвітницької діяльності греко-католицького духовенства у Східній Галичині другої половини XIX – початку XX ст., в результаті чого всесторонньо вивчено напрями та реалізацію громадсько-політичної, культурної та політичної діяльності священників у вказаний період.

Практичне значення результатів роботи пов'язано з поглибленням знань з історії Української греко-католицької церкви, можливістю використання фактичних матеріалів та висновків дипломної роботи у процесі навчання історії України в середній і вищій школі, зокрема – при вивченні теми «Українське національне відродження» у 9 класі, розробці та читанні лекційних курсів, при підготовці до практичних занять, а також у подальшій науковій діяльності.

Структура роботи визначається характером обраної теми, поставленою метою і завданнями. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел. Загальний обсяг магістерської роботи 97 сторінок. У списку використаних джерел та літератури 110 позицій, та 8 додатків.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Просвітницька діяльність греко-католицького духовенства у Східній Галичині (друга половина XIX – початок XX ст.) та напрями цієї роботи незмінно привертали увагу дослідників протягом XX – початку XXI ст. За цей час нагромадився значний масив історіографічних праць діаспорних та сучасних українських вчених.

Історіографію даної проблематики умовно можна поділити на дві групи:

- діаспорна історіографія;
- вітчизняна історіографія.

З огляду на антирелігійну діяльність радянської влади, логічним виглядає відсутність наукових досліджень з боку радянських дослідників. Однак, певна кількість наукових досліджень у даній проблемі пов'язана із засудженням діяльності греко-католицької церкви як антидержавницької. З огляду на це, у вказаний період досліджували дану тематику діаспорні історики.

Важливою науковою роботою є дослідження А. Качора «Роль духовенства і Церкви в економічному відродженні Західної України» [32] видане Українською Вільною Академією Наук 1992 р. Вчений дослідив вплив греко-католицького духовенства на господарсько-економічне життя сільського населення Східної Галичини у XIX – початку XX ст. Він підсумував, що «процесі національно-політичного, культурного та економічного відродження в Західній Україні брали участь усі верстви нашого народу, але воно було створене духовенством на початку, і воно переважало під проводом народу до Першої світової війни» [32, с. 25].

Варто виділити роботу І.-П. Химки «Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century» [83], у якій автор відзначив, що це перший приклад того, як східноєвропейське селянство було залучено до національної політики, зосередженої на українцях Галичини, 1772-1914.

Власні свідчення селян і сільських дворян підтверджують, що політична свідомість селян була сформована кріпацтвом, а реформи, започатковані державою, були фактом проникнення в економіку грошей [86, с. 2].

Значно доповнюють дану групу історіографічних джерел напрацювання Д. Маціака, Б. Войтович-Губера, І. Сухоцького, І. Нагаєвського та І. Назарка. Зокрема, у роботі Д. Маціака аналізується спроба польсько-українського порозуміння в Галичині у 1888-1895 рр. та роль греко-католицького духовенства як одного із індикаторів порозуміння [87].

Робота Б. Войтович-Губера ««Ojcowie narodu». Duchowieństwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918)» [88] присвячена ролі греко-католицького духовенства у народовому русі Галичини. Автор бачить у греко-католицькій церкві модель, яка дозволяє визначити місце релігії в процесі формування сучасного суспільства, створює модель, що пояснює феномен секуляризації нації та націоналізації релігії, що має велике значення для всього сучасного історичного європейського процесу. Дослідник обговорює проблему внутрішнього зв'язку національного руху з релігією та участі Церкви в процесах включення та виключення, поміщаючи ці історичні явища в контекст самого сенсу релігії для мас, що відбуваються в процесі модернізації та аналізу ролі релігії у формуванні національної ідентичності. Окрім цього, він формулює два способи інтерпретації теми: по-перше, вона зосереджується на поясненні важливості політичних концепцій русофілів та українофілів для процесу націоналізації; по-друге, вона оцінює роль Церкви в соціальних змінах ХІХ ст., беручи до уваги його світську участь у суперечках з іншими релігіями [88].

Напрацювання дослідників І. Сухоцького «Що дала Греко-католицька церква і духовенство українському народові» [100] та І. Нагаєвського «Католицька Церква в минулому і сучасному України» [96] торкаються важливої теми відносин церкви і народу.

Роль вищого греко-католицького духовенства у різних сферах життя Галичини дослідив І. Назарко у роботі «Київські і Галицькі митрополити»

[97]. Дослідник відзначав, що такі великі галицькі митрополити як: М. Левицький, С. Сембратович, а передусім Андрій Шептицький уміли розпалити серед вірних полум'я справжнього ідеалізму, зуміли уділити духовенству й масам вірних цей релігійний патос, яким вони тепер живуть і з яким умирають на Рідних Землях, за єдність серед жорстоких переслідувань збоку атеїстичного большевизму. На думку дослідника, цей період можна назвати геройським [97, с. 253].

Отже, діаспорна історіографія представлена дослідженнями істориків, у працях яких висвітлено різні проблематики пов'язані з діяльністю греко-католицького духовенства у суспільно-політичному, культурному та духовному житті Східної Галичини у XIX – початку XX ст., а також роллю вищого греко-католицького духовенства у просвітницькому русі.

Допоміжне значення у даному дослідженні займають підручники посібники, в яких дотично висвітлено просвітницьку діяльність греко-католицького духовенства у Східній Галичині другої половини XIX – початку XX ст.

Загальне дослідження історії України висвітлено у роботах В. Вериги «Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.)» [89], Я. Грицака «Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст.» [87], І. Нагаєвського «Історія української держави двадцятого століття» [95] та М. Кугутяк «Галичина: сторінки історії» [93]. Автори крізь історичний зріз та історію України вказали про роль греко-католицького духовенства у духовному, суспільно-політичному та культурному житті Галичини та України загалом.

Історія Товариства «Просвіта» та участь у ньому греко-католицького духовенства представлена у роботах М. Творидло «Пятдесятилітня діяльність «Просвіти» на полі економічнім» [101] видане Інститутом Українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та робота Р. Іванчука, Т. Камаринця «Нарис історії «Просвіти» [91].

Історії греко-католицької церкви присвячені праці К. Ленцика «Нарис історії Української Церкви» [94] та У. Кошера «Українська греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини (1900-1939 рр.)» [92].

З проголошенням незалежності України в історичній науці активно почали розроблятися наукові інтерпретації та публікації стосовно ролі греко-католицького духовенства у просвітницькій роботі у Східній Галичині другої половини XIX – початку XX ст.

Авторитетним та провідним вченим у дослідженні громадсько-політичної, культурно-просвітницької та господарської діяльності греко-католицького духовенства у Східній Галичині є вітчизняний дослідник І. Рудянин. Цінним у даній роботі є дисертація «Українська греко-католицька церква в Східній Галичині: громадсько-політична, культурно-просвітницька та господарська діяльність (середина XIX – початок XX століття)» [97]. У численних наукових публікаціях автор дослідив найбільш актуальні проблеми пов'язані із даною проблематикою, зокрема, роль греко-католицького духовенства за тверезість [64], участь у громадському житті Східної Галичини [66], громадських організаціях та товариствах [68-69], а також у суспільно-політичному житті краю [67] та джерелах з історії суспільно-політичної, культурно-просвітницької та господарської діяльності греко-католицького духовенства [65].

Актуальні питання пов'язані з діяльністю греко-католицького духовенства у Східній Галичині у XIX – початку XX ст. досліджені у наукових роботах Н. Колб. Дослідниця проаналізувала питання стосовно господарсько-економічної діяльності греко-католицького парафіяльного духовенства Галичини [38], соціальна характеристика, майновий стан та спроби самоорганізації парафіяльного духовенства [39], місце у читальному русі в Галичині [40], роль у суспільно-політичному та національно-політичному житті краю [41-42], а також характеристика дяківської верстви Галичини [43]. Стосовно цього автор підсумував, що наприкінці XIX ст. греко-католицьке парафіяльне духовенство творило чисельну і важливу складову української

галицької інтелігенції, зберігало за собою впливові суспільні позиції. Таке становище душпастирів зумовлювало те, що, крім опіки духовно-релігійним життям вірян, на них покладалося завдання бути лідером – активним учасником національного та громадсько-політичного руху на місцях. Це поєднання забезпечувало духовенству високий авторитет і неабиякий вплив на суспільні процеси, однак ставило його в умови особливо високих очікувань, прискіпливого та жорсткого оцінювання з боку як політично активної частини суспільства, так і пересічного громадянина. Саме суспільно-політична, а не душпастирська діяльність пресвітера часто ставала головним мірилом його впливу й авторитету в громаді, визначала позиції духовенства у суспільстві [42, с. 299].

Просвітницькій діяльності керівництва греко-католицької діяльності у другій половині XIX – початку XX ст. присвячені дослідження вітчизняних дослідників, зокрема: Н. Божко, О. Єгрешія, Т. Гончарука, Д. Корбяка, М. Мариновича та В. Расевича. Так, у науковій роботі Н. Божка проаналізовано благодійну і меценатську роботу Андрея Шептицького, яка мала значний вплив на культурне і мистецьке життя у краю та для розвитку українського народу [23, с. 25]. Аналогічну проблематику дослідили М. Маринович [52] та В. Расевич [62]. У монографічному дослідженні «Галицькі митрополити» Т. Гончарук вказав на особливості просвітницької діяльності Галицьких митрополитів [26].

Прикарпатський історик О. Єгрешій у монографічному дослідженні «Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча» [28] підсумував, що великі зміни в соціальній структурі галицько-українського руху змінили статус духовенства, яке на перших порах було майже виключно провідником національного відродження, а на зламі століть поступилося цією роллю світській інтелігенції, яка нерідко обстоювала антиклерикальні настрої [28, с. 138].

Вітчизняний дослідник В. Корбяк свої наукові дослідження присвятив Галицькому митрополиту Сильвестру Сембратовичу [44; 105-107]. У

дисертаційному дослідженні «Науково-викладацька та церковна діяльність Митрополита Сильвестра Сембратовича (1836-1898)» автор підсумував, що у роки перебування на митрополичому престолі Сильвестра Сембратовича відбувалася зміна позицій Греко-католицької церкви в суспільному житті Галичини. Роль провідника українського національного руху поступово переходить до рук світської інтелігенції. Митрополитові довелося балансувати між латинським і православним обрядами. Окрім самої природи греко-католицької традиції, цей процес ускладнювався непростим співжиттям із політично домінуючою нацією – поляками. Обравши в силу різних обставин курс на західне християнство, С. Сембратович намагався не допустити латинізації та полонізації галицьких українців, а реформувати Греко-католицьку церкву [105, с. 19].

Важливою проблемою в українському суспільстві на межі XIX-XX ст. була надмірна вживаність алкоголю, що своєю чергою призводило до падіння морально-духовного та господарського життя сільського населення. Вирішенням даної проблеми займалося греко-католицьке духовенство, організовуючи антиалкогольні братства та всіляко виступало як лідери антиалкогольного руху у Східній Галичині. Даній проблемі присвячена значна кількість наукових публікацій вітчизняних істориків та дослідників, зокрема, М. Кузик, В. Лаба, Б. Савчук, Л. Сливка, Я. Стасів та В. Садовий.

Так, у роботі М. Кузика «Роль греко-католицького духовенства в боротьбі за тверезість» [46] визначено організаційно-ідеологічні етапи становлення та здобутки греко-католицького духовенства в боротьбі за тверезість суспільства у Західній Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. На основі джерел та опублікованої літератури автор зробив висновок, що антиалкогольний рух на Східногалицьких землях був одним із важливих факторів, які мали вплив на розвиток української історії [46, с. 84]. У роботах В. Лаби охарактеризовано шлях антиалкогольного руху галичан та роль у цьому греко-католицького духовенства [47-48].

На науковому рівні актуалізував тематику корчм та руху тверезості у наукових дослідженнях вітчизняний дослідник Б. Савчук у роботах «Учням гірських шкіл про антиалкогольний рух на Прикарпатті» [74] та «Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX – 30-х роках XX ст.» [73]. У своїх працях автор здійснив ретроспективу ролі алкогольного фактору в українській історії, а також місце корчм. У дослідженні охарактеризовано суть та еволюцію алкогольної політики в Східній Галичині, розглянуто різні аспекти розвитку західноукраїнського руху тверезості, що є унікальним і визначним суспільним явищем не лише української, але й загальноєвропейської історії [73].

Вітчизняний дослідник Я. Стасів розглянув рух тверезості у Східній Галичині в другій половині XIX – початку XX ст. крізь призму науковості [77-78]. У статті автор виділив та проаналізував три етапи антиалкогольного руху (тверезості) у Галичині, яка представляла собою певну реакцію української інтелігенції та алкоголізацію українського народу. Водночас, автор дослідив еволюцію форм та заходів, які вживалися щодо боротьби за здоровий спосіб життя [78, с. 12].

Питання виховання молодого покоління у русі антиалкогольному серед діяльності громадських організацій в Східній Галичині вивчала вітчизняна дослідниця Л. Сливка [76]. Роль антиалкогольних братств, товариств та гуртків у боротьбі з алкоголізмом та пияцтвом дослідив В. Садовий [75].

Серед вітчизняних істориків актуальною тематикою є дослідження суспільно-політичної діяльності греко-католицького духовенства у Східній Галичині у другій половині XIX – початку XX ст. Дослідник І. Антоняк висвітлив політичні суперечності у верстві греко-католицького духовенства, на прикладі діяльності митрополита С. Сембратовича [18], натомість Р. Лехнюк проаналізував загальні дилеми серед парафіяльного духовенства стосовно суспільно-політичного життя краю [49], О. Аркуша загалом проаналізував національно-політичний рух у Галичині та участь у ньому греко-католицького духовенства [20]. М. Кирилів подав бачення

С. Томашівського про роль та місце греко-католиків у суспільно-політичному житті Східної Галичини у ХІХ ст. [35]. Прикарпатський дослідник І. Пилипів подав загальну характеристику взаємин греко-католицького духовенства із політичними партіями на межі ХІХ-ХХ ст. [57].

Вплив та роль греко-католицького духовенства на економіко-господарське та культурне життя сільського населення подали наступні дослідники: С. Злупко, О. Каськів, Т. Пшеничний та У. Яцишин. Історик С. Злупко дав характеристику християнсько-демократичної течії в українській економічній думці [30], О. Каськів дослідив роль греко-католицького духовенства у роботі товариства «Просвіта», а також вплив Товариства на національно-патріотичне виховання молоді у Галичині [31, с. 231]. Дослідники Т. Пшеничний та У. Яцишин вивчали вплив греко-католицького духовенства на національне виховання молоді у Східній Галичині [61; 82].

Історії окремих парафій та єпархій греко-католицької церкви присвячені праці окремих вітчизняних дослідників. Зокрема, історико-релігійний аспект Станіславської єпархії УГКЦ подав історик І. Андрухів [17]. У роботі відображено суспільно-політичні та релігійні події, факти, що допомагають у розумінні окремих явищ розвитку духовності, культури, традицій та політики у Церкві [17]. Роль мирян, владик та священників Перемиської єпархії у збереженні віри, обрядів, традицій, освіти та культури досліджено у роботі Б. Білого [21]. Він відзначав, що в історичному процесі у справі збереження нації (хоча то не є основна роль церкви) греко-католицька церква (УГКЦ) взяла на себе відповідальність за збереження віри поневоленого народу. Це була, перш за все, культурно-освітня діяльність, яка започаткувала епоху національного відродження в Галичині. Завдяки цьому згодом виникла і світська еліта, яка, захищаючи інтереси українського народу, почала культурну та політичну діяльність на професійному рівні [21, с. 64].

Прикарпатський дослідник І. Пилипів у роботі «Діяльність єпископів Станіславської єпархії УГКЦ з організації та розвитку духовної семінарії 1907-1945 рр.» [58] підсумував, що вивчення діяльності єпископів

Станіславської єпархії УГКЦ та розвитку духовної семінарії засвідчує, що було докладено багато зусиль з боку влади для забезпечення виконання нею призначеної їй місії з виховання священницьких кадрів. У цьому значна заслуга її ректорів та професорсько-викладацького складу, більшість з яких зазнала репресій і загинула на засланні, залишившись вірними своїй Церкві. За період життя семінарії було виховано понад чотириста священників, що дало змогу не лише забезпечити парафії високоосвіченими кадрами, а й більшість з них стала проводирями культурно-просвітницького буття в парафіях, поповнила ряди чернечих чинів, плідно працювала у релігійних товариствах, виховуючи молоде покоління у християнському та національному світогляді та традиціях [58, с. 198].

Актуальною тематикою для український істориків залишається діяльність греко-католицького духовенства у галузі шкільництва, яке вважалося одним із найголовніших у вихованні дітей та молоді. Дослідник Я. Глисюк висвітлив роботу студентських товариств греко-католицької духовної семінарії у Львові у 1849-1914 рр. [25]. Історикиня Л. Потапюк у статті «Роль педагогічно-просвітницької діяльності жіночих об'єднань у духовно-моральному вихованні молоді» здійснила розгляд педагогічно-просвітницької діяльності жіночих релігійних об'єднань. Акцентовано увагу на вагомому внеску Монахинь Чину св. Великого Сестер Василіянок в освітньо-культурний розвиток українського народу. Розкрито історичні передумови та умови створення першої Василіянської гімназії. Окреслено реалізацію жінками національного, релігійного та громадянського виховання українських дітей на зазначених ділянках роботи. Висвітлено солідний вклад митрополита Андрія Шептицького у формування духовності молодого покоління. Простежено еволюцію виховних завдань монахинь на початку існування навчальних закладів та у фазі їх найбільшої діяльності. Визначено історичну роль гімназій Василіянського Чину у творенні національної системи освіти, окремо в розвитку приватного шкільництва [60, с. 70].

Про роль та внесок у просвітницькі заходи для населення Східної Галичини у вказаний період слід виокремити діяльність сестер Чину Святого Василя Великого. Зокрема, у дисертаційному дослідженні С. Турків наголошено на важливості діяльності ЧСВВ як складової релігійного життя у Східній Галичині окресленого періоду. Зокрема, акцентовано увагу на богословсько-релігійну, педагогічно-виховну та соціальну діяльність сестер-василіанок. Черниці своїм служінням сприяли духовному збагаченню, культурному вихованню нації та піднесенню рівня її освіти, оскільки сповідували християнські морально-етичні засади [108, с. 2].

Проблемам шкільництва та ролі греко-католицького духовенства у розвитку шкільництва у Східній Галичині присвячені наукові дослідження Ю. Щербяка. Зокрема, дослідник підсумував, що освітньо-виховна діяльність Української Греко-Католицької Церкви як релігійно-національної інституції стала водночас важливим чинником, невід'ємною складовою і результатом національно-культурного відродження України в середині XIX–XX ст. Наголосимо, що під значним впливом національно-культурного відродження українського народу відбулася еволюція поглядів на розвиток національної школи і мети виховання молодого покоління. Протягом досліджуваного періоду педагогічні ідеї, еволюціонувавши на базі мовнолітературного етнографізму, парафіяльної школи, належності до греко-католицького обряду та принципу народності, набули політичної незалежності і сприяли розбудові системи шкільництва на національних засадах [109, с. 402].

Вагомий внесок у розвиток публіцистики у Східній Галичині другої половини XIX – початку XX ст. зробило греко-католицьке духовенство, яке мало значний вплив на думку та моральне бачення сільського населення краю. У дисертаційному дослідженні «Українська релігійна преса Галичини (1853–1939 рр.): структурно-функціональний та тематико-типологічний аспекти» Р. Бліхарський підсумував, що часописи для мирян мали на меті подавати картину тогочасного релігійного життя, сприяти формуванню у читачів гармонійних духовних цінностей відповідно до засад віруючої людини.

Часописи для служителів Церкви, які виходили під егідою Греко-католицької церкви, умовно класифіковано у дві групи: дієцезіальні, єпархіальні офіційні та видання, які вміщували необхідні для служіння матеріали з питань богослов'я, апологетики, катехитики. Видання для богословів були інтелектуальною складовою українського релігійного руху на межі ХІХ–ХХ ст. і своїм завданням вбачали поширення теологічних та дотичних до теїстичної релігійної системи знань [104, с. 5].

Дослідниця Т. Решетука опублікувала роботу, присвячену видавничій та громадській діяльності греко-католицького священника Лева Джулинського. Проаналізовано його внесок у становлення пресодрукування та видавничої справи краю. Детально розглянуто найбільш успішні видавничі проекти [63, с. 424].

Отже, історіографія просвітницької діяльності греко-католицького духовенства умовно поділяється на дві групи: діаспорна та сучасна українська. Перша група представляє собою напруження даіспорних вчених, які зазвичай базувались на вузькому виборі джерел, однак базувалося на численних мемуарах та спогадах учасників національно-культурного руху ХІХ ст. а також численного духовенства. Другу групу історіографії становлять праці вітчизняних дослідників, які значно розширили дану проблематику, висвітлили суспільно-політичну, культурну та громадську діяльність греко-католицького духовенства у Східній Галичині другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Джерельна база є обов'язковою умовою будь-якого наукового дослідження. Без неї неможливе об'єктивне та всебічне висвітлення теми цієї магістерської роботи. Тому автори намагалися залучити максимально широке коло джерел, які різняться за своїм походженням, інформаційним потенціалом та повнотою.

Джерельну базу магістерської роботи автори поділили на три умовні групи:

- опубліковані документи та матеріали;

- періодичні видання;
- мемуари та спогади.

Першу групу джерел становлять опубліковані документи та матеріали, що представляють собою документальні підтвердження діяльності греко-католицького духовенства у другій половині XIX – початку XX ст.

Значна частина документальних матеріалів, використаних у магістерській роботі, становлять шематизми єпархій Галичини. Шематизм – це записи установи або єпархії, списки духовних осіб із найважливішими даними, причетними до Церкви та інше. Зокрема, у роботі використані шематизми із Станіславівської [10], Львівської [9], Перемишльської [2], Самбірської і Сяноцької [11] архиєпархій.

Частину джерел становлять опубліковані документи та матеріали із життя Митрополита Андрея Шептицького – керівника греко-католицької церкви (1901-1944 рр). Тут представлені пастирські послання Митрополита протягом його душпастирської діяльності, окремі з яких були направлені до духовенства різних рівнів для проведення просвітницької роботи серед населення Східної Галичини [3-5].

Греко-католицьке духовенство активно приймало участь у діяльності товариства «Просвіта», саме збірник матеріалів із діяльності Товариства використано у магістерській роботі, зокрема «Просвіта: історія та сучасність (1868–1998): збірник матеріалів та документів, присвячених 130-річчю ВУТ «Просвіта» ім.Тараса Шевченка» [6].

Другу групу джерел представляють періодичні видання, зокрема матеріали опубліковані у тогочасній періодиці. У магістерській роботі використано матеріал із *«Львівсько-архієпархіяльних відомостей»*, який був офіційним часописом греко-католицького єпископа у Львівській архиєпархії протягом 1899-1944 рр. Так, у роботі використано публікації, пов'язані із читальнями [12-13] та еміграційними справами селян [14].

Третя група джерелознавчих матеріалів представлена мемуарними виданнями громадського діяча Є. Олесницького та священника О. Пристая.

Зокрема, у спогадах Є. Олесницького «Сторінки з мого життя» відображено події з історії Галичини досліджуваного періоду, на який припало інституційне становлення українського національного руху та утвердження ідеї національної єдності. Наголосимо, що автор мемуарів – один із представників першого покоління світської інтелігенції, який детально подав опис взаємовідносин між світською та духовною інтелігенцією у краю [15]. Натомість у спогадах отця О. Пристая занотовані моменти стосовно душпастирської та просвітницької роботи у Траскавці та околицях [16].

Отже, джерелознавча база магістерської роботи складається із опублікованих джерел та матеріалів, періодичних видань та мемуарних видань. Кожний із груп джерел доповнюють один одного, створюючи цілісну картину місця греко-католицького духовенства у духовному, культурному та політичному житті Східної Галичини.

Таким чином, джерелознавчо-історіографічна база дослідження становить собою різні за походженням джерела та матеріали, а також історіографічний матеріал на вказану тематику. Джерельна база роботи умовно поділена на три групи: опубліковані матеріали, періодичні видання та мемуарна література. Історіографічна база представлена роботами діаспорних та вітчизняних дослідників.

РОЗДІЛ 2. ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ТА ЇЇ ДУХОВЕНСТВА.

Особливості просвітницької діяльності греко-католицького духовенства Східної Галичини слід розглядати крізь призму суспільно-політичного та духовного життя краю другої половини XIX – початку XX ст. та становище самої Греко-католицької церкви.

Суспільно-політичне становище Австрійської імперії після поразки революції 1848 р. визначалося політикою Міністра внутрішніх справ Олександра Баха, що утвердилася як період «бахівської реакції». Для українців у Галичині ситуація ускладнювалась, що намістиком краю був поляк граф Агенор Голуховський, який за час свого правління (1843-1859) поступово заміщував австрійських чиновників на польських, що значно позначилося на домінуванні польської еліти у політичному житті Галичини [90, с. 57].

Саме під час революції «весни народів» 2 травня 1848 р. у Львові була створена Головна Руська Рада, яка представляла українське населення в конституційній комісії австрійського парламенту. Для широкого залучення українського населення до даного процесу були використані деканати Греко-Католицької церкви у Галичині, як базові філії. Священники працювали у селах для формування духовно-національного усвідомлення, зокрема вони надзвичайно вміло викорінювали негативні вади у тогочасному житті сільського населення. Активно впроваджувався рух тверезості.

В історії України XIX ст. ознаменується національним відродженням, де з його початком у Східній Галичині важливу роль відігравала Греко-Католицька церква та її духовенство. Згідно слів А. Качора «Українське греко-католицьке духовенство за браком інших вищих верств суспільности, мусіло перебирати на себе провід українським народом в Австрійській монархії, хоч й не було до того приготовлене» [32, с. 9]

Для виконання місій українського національного відродження, галицькому духовенству потрібно було здобути освіту для широкої роботи у даному питанні. Історик греко-католицької церкви отець Ізидор Сухоцький теж вважав, що за відсутності своєї шляхти, духовенству необхідний був такий рівень освіти, щоб вона була спроможною взяти на себе провід народу. Бо тільки освічене галицьке духовенство могло на довгі роки очолити провід над народом та розпочати освіту народу, щоб піднести його релігійність та організувати його до національної розбудови [100, с. 8-10. 54, с. 410].

Внаслідок церковних реформ 1874 р. цісаря Йосифа II, значно зросла роль греко-католицької церкви у суспільно-політичному і національно-культурному житті українців Східної Галичини, оскільки була усунена нерівноправність церков – католицької та греко-католицької. Священники останньої були звільнені від панщинних повинностей, а також відкрито семінарії, які сприяли формуванню українського духовенства та відкривало йому доступ до навчально-виховного процесу у початкових та середніх школах. Вітчизняна дослідниця Т. Панфілова стверджує, що це було зумовлено багатьма обставинами об'єктивного і суб'єктивного характеру, насамперед тим, що Греко-католицька церква мала тривалі традиції громадської діяльності, як інституція з чіткою структурою та чисельним духовенством. Тому вона і стала активним суб'єктом громадського життя [54 с. 410].

Власне ця обставина і зумовила досить швидке кількісне зростання української інтелігенції, провідне місце в якій належало греко-католицькому духовенству. Саме духовенство вже у середині XIX ст. створювало своєрідні церковні братства – які певною мірою були нащадками традиційних розсадників української культури. У таких братствах гуртувалися селяни та міщани, а у містах – найсвідоміші елементи з ремісничих та урядничих станів. «Братства, – пише Микола Творишло, – подекуди мали свої запомогов каси і прагнули бути виразниками національної та суспільної ідеї, котра на той час була ще відносно слабкою. По селах священники переважно звертали увагу на

економічне становище українського народу як на проблему першої ваги і навіть інколи «в цих справах забирали важний голос». У 1849 р. шляхта львівських братств звернулася до братств Галичини, щоби всі дбали та запроваджували школи з дяко-учителями, котрі би показували людям ремісничі та господарські знаряддя. Такі братства виступали за тверезість населення, знищення пияцтва, яке укорінилося серед галичан [101; 54, с. 411].

Варто виокремити та згадати сотні греко-католицьких священнослужителів, які здійснювали свою душпастриську роботу та служіння по селах і містечках Східної Галичини, ставали ініціаторами та ідейними натхненниками просвітницького руху, відкривали й організовували хати-читальні, школи при парафії, ставали т.зв. «будителямим» національної ідентичності у своїх парафіях. Місцевий священник був для громади духовним отцем, настоятелем, учителем, адвокатом своїх прихожан на різних рівнях. Окрім цього, він був чи не єдиною людиною на селі національно свідомим, та мав університетську освіту. Священник на місці був ініціатором змін на краще у житті пастви; духовенство засновувало культурні, політичні та економічні організації. Головними гаслами священників до вірян були: навчання, тверезість, працьовитість та ощадливість [31, с. 232]. Авторитет священника був настільки великим у національному русі з кінця 60-х до 80-х рр. XIX ст., що міська інтелігенція не могла комунікувати із більшістю неписьменного населення без участі священника, адже його авторитет базувався саме на стосунках із селянами. За визначенням діяча І.-П. Химки священник був «мостом між національним рухом міста та селянством» [87, с. 94].

У 70-х рр. XIX ст. серед народів Австрійської імперії розпочинається національний підйом, який ознаменувався заснуванням національно-просвітницьких товариств. Так, у Чехії засновано товариство «Матиця люду», у Західній Галичині в Кракові «Товариство приятелів освіти люду». Серед української інтелігенції виникло бажання також створення просвітницького товариства, її ініціатором став отець Степан Качала. 8 грудня 1868 р. створено організаційний комітет, що згодом розробив статут товариства та

zareestrovaniy 2 veresnia 1868 r., a v zhe zhadanogo 8 grudnia vidbuvsia perший загальний збір товариства «Просвіта». Саме із цієї дати розпочалася діяльність товариства «Просвіта» [91, с. 16].

Діяльність товариства «Просвіта» базувалась на двох напрямках: 1) видання книг українською мовою та розповсюдження по читальнях у селах і містечках Галичини а також на теренах Східної та Центральної України; 2) відкриття позичкових кас та крамниць [6, с. 67]. Товариство спільно із греко-католицьким духовенством розпочало та розвинуло європейський кооперативний рух в Галичині. Саме завдяки цьому, товариство стало центром економічної роботи та життя у селах і містах. Так, у 1897 р. товариство мало 522 читальні, 146 крамниць, 124 позичкові каси а також 60 комор [91, с. 36–37]. Завдяки цьому, селяни мали змогу безпосередньо купити за меншими цінами необхідні їм товари, зерно для посіву, позичити гроші для можливості переїзду в США. Канади, Бразилії та інших країн. У такій ситуації та матеріальному становищі місцевого населення селяни із Східної Галичини мали можливість розпочати свою справу та розвиватися як інтелектуально, так і господарсько-економічно [91, с. 36–37].

Важливою складовою українського національного руху у Східній Галичині кінця XIX ст. була економіко-господарська робота, адже за визначенням О. Аркуша «дійти до свободи національної – може тільки нарід економічно незалежний, значить заможний» [19, с. 11–12]. При розробці планів та напрямів господарсько-економічної роботи на селі важливу роль відігравало греко-католицьке духовенство, зокрема, поряд із міцною когортою світської інтелігенції. [38, с. 472].

Стосовно економіко-господарської роботи греко-католицького духовенства, воно, насамперед, було скероване на поширення серед селянства фахових знань та ведення раціонального господарства. Священники у парафіях виголошували промови, у яких давали селянам настанови, а також ставали прикладом для селянства у підвищенні продуктивності господарств. Також вони опублікували тематичні статті та розвідки, у яких давали

практичні поради із різних галузей господарювання, видавали окремі збірки, та книжки, у яких пропагували передовий господарський досвід. Однією із перших таких статей на господарську тематику була публікація о. І. Наумовича, яка вийшла друком на сторінках «Зорі Галицької» у 1849 р. із заголовком «Як то легко мож до маєтку прийти». Окрім вищезгаданого отця, поширенню економічних знань серед селянства займалися також о. С. Качала, о. Д. Танячкевич, о. Л. Трещаківський, о. І. Гушалевич та інші.

У 50-60-ті рр. XIX ст. у Східній Галичині засновано значну кількість популярних часописів для поширення господарської освіти завдяки участі у цьому процесі греко-католицького духовенства. Серед популярних часописів слід виділити «Дім і школа» за редакцією о. І. Гушалевича та часопис «Неділя» о. М. Попеля. Значну видавничу роботу у даній тематиці розгорнуло товариство «Просвіта», яке за період 1874-1875 рр. опублікувало 24 тематичні видання на господарську тематику [107].

Греко-католицькі священники як одні із активних учасників національного громадсько-політичного руху, протягом другої половини XIX ст. звернули свою увагу на проблему економічного життя українців Галичини [32, с. 12–19]. Наприкінці XIX ст. серед представників греко-католицького духовенства утвердилась думка про роботу над зміцненням економічно-господарського життя селянства. Вони вважали це своїм душпастирським обов'язком, оскільки матеріальна та фінансова стабільність парафії була своєрідною запорукою її побожності, економічної стабільності Церкви й духовенства та підготовки народу до висунення суспільно-політичних вимог на християнських засадах. Бачення економічно-господарського життя селян Галичини ґрунтувалося на офіційній позиції Католицької церкви. Це відобразилося в енцикліці папи Лева XIII «*Rerum Novarum*» (1891 р.), у якій чітко сформульована соціально-економічна позиція Церкви [30, с. 94]. У своїх наступних посланнях Святіший Отець акцентував увагу на соціально-економічні питання та закликав священників допомагати, опікуватися економічною організацією на селі [38, с. 473].

Потреба ефективно вести власне господарство і проводити успішну економічно-господарську роботу в парафії спонукали ще під час навчання у семінарії майбутніх священників опікуватися про необхідні знання і навички. У 1891 р. у Львівській греко-католицькій семінарії студенти-семінаристи створили економічно-господарський гурток, а з 1897 р. він працював як суспільно-економічна секція Літературно-наукового товариства семінарії. На засіданнях секції студенти-семінаристи зачитували підготовлені доповіді із господарювання а також їх обговорювали [25, с. 263–264].

Місцеві парафіяльні священники залишалися активними учасниками економіко-громадського руху на місцях, у своїх парафіях, насамперед, це були представники народницької орієнтації та проводили в рамках роботи у товаристві «Просвіта», яке після 1890 р. перетворилося з суто просвітницького на просвітницько-економічне. Водночас, духовенство було одними із організаторів, головних доповідачів та учасників господарських заходів організованих «Просвітою». На них вони виступали із конструктивними пропозиціями щодо організації економічної та господарської діяльності українців, ділилися досвідом у різних видах господарювання, розповсюджували селекційне насіння, щепи, городні й господарські знаряддя [38, с. 473-474]. Завдяки заходам місцевого духовенства на селах створювалися позичкові каси та крамниці, що діяли під егідою товариства «Просвіта». Використовуючи застарілі та малоефективні засоби для ведення господарства, часто призводили до неврожаїв, що практично прирікали сільське населення на голод. Вирішенням даної проблеми зайнялися калька місцевих священників – оо. Юліан і Тома Дуткевичі, Теофіл Гутковський, Віктор Цебровський, Григорій Купчинський а також Юліан Дорожинський. Саме вони у 1899 р. створили товариство «Сільський господар» [32, с. 21]. Отець Т. Дуткевич став головою товариства. Головним завданням «Сільського господаря» було пропагування та розвиток нових галузей господарства – рільництва, тваринництва, городництва, пасічництва а також поєднання їх використання. Засновники та учасники товариства закликали місцевих

священників пропагувати роботу товариства серед парафій, залучаючи якомога більше членів. Важливою роботою товариства була організація господарських засідань, зборів та віч, на які запрошували фахівців різних галузей господарства для доповідей та дискусій, варто зазначити, що серед таких людей були і священники. На 1903 р. товариство «Сільський господар» охопило своєю роботою значну кількість повітів Галичини та перенесли центр товариства у Львів [38, с. 474].

На початку 90-х рр. XIX ст. в Східній Галичині сформувався прошарок священників, які безпосередньо опікувалися розвитком українського скотарства. На межі XIX – XX ст. скотарство було другим основним видом господарства серед селян. Однак, дана галузь була монополізована, а також спеціально занижена ціна на продукцію, що робило його нерентабельним для селянства. Виходячи із цього, серед священників постало питання розробки заходів для відновлення рентабельності тваринництва. Так, у 1897 р. отець А. Пелецький – парох с. Княгиничі Рогатинського повіту організував спілку селян-скотарів, які могли транспортувати свою худобу на торги Відня без посередників. За аналогією спілки о. А. Пелецького, у 1897 р. почало діяти товариство «Підгірська спілка», яке з кінця 1897 р. найменувалося «Підгірська спілка для торгівлі безрогами і рогатою худобою», метою якої було організувати продаж худоби а також створення фабрики для масарських виробів у подальшій перспективі. Головою спілки був парох Сільця отець В. Озаркевич, а одним із найактивніших учасників був о. Є. Бариш.

Усвідомлюючи, що одним із найефективніших способів поширення відповідних знань із господарювання є відповідні тематичні друковані видання, у 1898 р. кілька священників заснували часопис «Господар» – єдине у своєму роді українське видання. Для розвитку часопису редактори звертались до священників із залученням до його розвитку. На 1899 р. священники займали перше місце серед передплатників журналу [38, с. 475].

Економіко-господарську та господарсько-просвітницьку діяльність у Східній Галичині греко-католицьке духовенство намагалося поєднувати із

практичним застосуванням. У даному контексті слід відзначити роль священників та самої церкви у розвитку ощадно-позичкової, споживчої установ та товариств. У будівництві українського коопераційного руху особливо слід виділити отця С. Качала, Д. Танячкевич, Т. Цегельський, Т. Войнаровський, С. Городецький, О. Нижанківський, С. Борачок, Т. Дуткевич та інші [107].

На локальній основі створювалися економічно-господарські осередки, у діяльності яких активну участь брали і представники греко-католицької церкви. Вони ставали засновниками економічних спілок, громадських товариств, позичкових кас, крамниць, які рекламували українську продукцію та складали конкуренцію єврейським магазинам.

Греко-католицьке духовенство основним завданням вважало зміцнення українських виробників через купівлю товарів і їх пропаганду. Священники входили до складу українського споживчого кооперативу «Народна торгівля» у Львові, «Спілка для господарства й торгівлі» у Перемишлі та інших осередків, завданням яких було надавати селянам всю потрібну інформацію й допомогу в закупівлі товарів. Зазвичай, церковні речі повинні були куплятися у «національного виробника», тобто у місцевих крамницях. Так, у 1896 р. станіславівський ординаріат закликав духовенство купляти церковні речі виключно у товариства «Народна торгівля». Популярними та затребуваними ставали товари із «Товариства для виробу і продажу риз церковних у Самборі». Варто зазначити, що більшість священників акцентували увагу на асортименті, що був у крамницях та його якості, яка покращувалась [38, с. 475].

Важливим напрямом господарсько-економічної роботи греко-католицького духовенства була участь у розвитку національного кредитування. Зокрема, священники були засновниками кредитних товариств у селах і містах: «Самопоміч» Броди, «Віра» Перемишль, «Надія» Бережани, «Товариство взаємного кредиту «Дністер» Львів та інші. Головна мета

кредитних товариств було надання дешевих кредитних коштів на господарські потреба або для можливості виїхати на заробітки.

Наприкінці XIX ст. у господарсько-економічному житті Східної Галичини досить поширеним явищем була трудова еміграція селян, яка була спричинена потребою й низьким рівнем життя. Найпоширенішими напрямками були Бразилія, Канада та США. Вище духовенство закликала священників на місцях опікуватися емігрантами, зокрема через співпрацю з товариством св. Рафаїла, адже воно займалося релігійно-моральною та матеріальною опікою над емігрантами. У 1896 р. створено комісію у справі еміграції, де активну інформаційну роботу здійснювало греко-католицьке духовенство. Головною метою комісії було контролювання еміграції українців до Бразилії, а також оберігання мігрантів. Кореспонденти української преси закликали парохів дбати про збереження земель емігрантів у власності української громади [38, с. 476-477].

Отже, окрім теоретичної частини економіко-господарської роботи греко-католицьке духовенство займалося і практичною діяльністю. Отці самостійно вчили сільське населення новим умінням і навичкам ведення господарства, а також на власному прикладі показували, як це робити.

Надзвичайно важливою проблемою в тогочасному українському суспільстві була алкоголізація населення. Цей процес здійснювався завдяки володінню євреями і поміщиками правом пропінації – право виготовляти та реалізовувати (продавати) алкоголь на своїй території. Дана проблема зачіпала усі верстви населення. Вона була добре усвідомлена священниками греко-католицької церкви, які відстоювали активну позицію у політичному і духовному житті Східної Галичини.

Рух тверезості тривав фактично століття і мав кілька етапів, які відрізнялися своїми формами та методами боротьби. Зазначимо, що окремий період руху фактично очолювався митрополитами УГКЦ: Михайлом Левицьким, Йосифом та Сильвестром Сембратовичами, Андреем Шептицьким. Завдяки своєму авторитету, вони звертались до парафіян із

пастирським посланням, у яких негативно висвітлювали алкоголізм та всіляко засуджували дане явище серед українського суспільства, вважали одним із найважчих гріхів (послання митрополита Йосифа Сембратовича «Про високу гідність людини») [51, с. 123].

Перша хвиля антиалкогольного руху на даній території припадає на 40-і рр. XIX ст. та ознаменувалася створенням товариств тверезості. Галицький Митрополит М. Левицький виданням куренди (послання) ініціював створення братств тверезості, закликав місцевих священників протидіяти пияцтву. При вступі у братства кожна людина повинна була скласти присягу, скріпити це своїм підписом. Вітчизняний дослідник В. Садовий подав оригінал даної присяги: «Чиню перед Господом Богом, Пречистою Дівою Марією і святим Ангелом Хоронителем урочисте постановлення в уживанню палених напоїв хоронитися за поміччю Бога і в міру сил своїх до того других побуджати» [75, с.23]. Відзначимо, що кожне братство мало свою облікову книгу членів – «Книгу братства тверезості», у яку вносили коротку довідку про кожного члена товариства.

Одним із основних подвижників даних місій був греко-католицький священник Рудольф Мох, довголітній парохом села Курипів, Галицького району, де і похоронений [31, с. 232].

На Прикарпатті у селах Брошнів та Горинь братства тверезості були засновані місцевим греко-католицьким священником І. Козакевичем. За визначенням дослідника Б. Савчука галицькі села «прокинулися від летаргічного сну» та масово вступали до братств. Наприклад, у братство Перемишльської єпархії вступило 272 тис. віруючих греко-католиків із 855 тис. [74]. При обранні священника на парафію він до певної міри був залежним від пана фінансово. До заможних людей діяльність братств означала зменшення кількості питущих, а звідси й прибутку. Проте, незважаючи на це, широкі кола греко-католицького кліру з гуманістичних міркувань ставали на боротьбу з корчемним промислом. Для тогочасних віруючих вступ до братства

та клятва невживання алкогольних речовин мала велике стримуюче значення [47, с.19; 77, с. 13].

Великі масштаби першої хвилі антиалкогольного руху у Східній Галичині були зумовлені масовим закриттям та згоранням корчм та шинків. Після втрати прибутків євреї-шинкарі почали виступати проти греко-католицького, зокрема в єврейській пресі греко-католицькі священники були звинувачені в антисемітизмі. Також, вони надсилали численні скарги у галицький сейм та віденський парламент [46, с.86]. опісля цього рух почав збавляти свій порив, оскільки у скаргах та петиціях доводили доцільність скасування антиалкогольного руху, він завдавав величезних збитків для імперського бюджету.

Після революційних подій 1848-1849 рр. австрійська влада докорінно переглянула суспільно-політичне життя в імперії. Указом від 7 вересня 1848 р. було заборонено насильний продаж селянам алкогольних виробів, однак до позитивних змін це не призвело, оскільки у селах далі продовжували будувати корчми і шинки, де в будь-який момент можна було купити алкоголь. Селяни, незважаючи на примітивні технічні знаряддя праці, отримали нові можливості ведення господарства. Їм було надано право вільного розпорядження власним майном, у тому числі землею. Але, з іншого боку, це тільки грало на руку власникам алкогольного промислу. Останні надавали селянам можливість брати алкогольні напої у борг, або вимінювали їх на речі – одяг, взуття, коштовності, худобу [64, с.34]. Дослідниця В. Лаба вказувала, що у джерелах початку ХХ ст. міститься інформація про пропивання цілих земельних ділянок та власних господарств, що мало наслідки для цілих сімей і родини [48, с. 6-12].

У селах корчми будували на краю села, зокрема, виходячи із морально-етичних міркувань, подальше від церков та громадських будівель. За визначенням Я. Стасіва, через велику конкуренцію, у селах будували по дві-три корчми в одному населеному пункті [78, с. 13]. Оскільки корчми працювали цілодобово – це створювало можливість купити алкоголь у

будь- який час доби. Зазвичай у нічний час, у корчмі можна було оплатити алкоголь краденими речами, худобою та іншими товарами, і вона перетворювалася на перевальний склад [64, с. 34].

У 60-х рр. XIX ст. у Східній Галичині масовим явищем знову стало пияцтво. Це було пов'язано із нестабільністю духовного, політичного і фінансового становища дуалістичної Австро-Угорської імперії, загостренням відносин із Пруссією, що безумовно позначилося на житті сільського населення, яке було на межі голоду. У такій ситуації греко-католицьке духовенство знову стало рушійною силою антиалкогольного руху 1860-х рр.

Друга хвиля тверезості або антиалкогольного руху припадає на кінець 60-х рр. XIX ст. та особисто патрунувалася галицьким митрополитом Й. Сембратовичем. Ним видано наказ, згідно якого створювалися групи священників, які під час богослужінь виголошували антиалкогольні прочитання, щоб привернути увагу громадськості до ідей тверезості. У посланні від 3 квітня 1874 р. «Про високу гідність людини» митрополит гостро засудив людей, які вживають алкоголь та порівняв, як один із найважчих гріхів. Окрім цього, кожний священник зобов'язувався виголошувати промови антиалкогольного та натитютюнового спрямування під час богослужінь у церкві [46, с.86].

Заслуговує на увагу лист Й.Сембратовича папі Пію IX, в якому йшлося про створення братств тверезості. Папа благословив ініціативу 30 червня 1874 р., відтак братства отримали автономію у роботі, а владні структури не мали права яким-небудь чином перешкоджати їхній діяльності. Розпорядженням від 4 серпня 1874 р. Й. Сембратович зобов'язав священнослужителів засновувати братства при церквах та приходах. Окрім цього, було затверджено статут для усіх братств із можливими доповненнями у майбутньому. Усім учасникам братств заборонялося вживати міцні спиртні напої, а також обмежувався вжиток пива та вина [46, с. 86; 78, с. 13-14].

Поширення ідей тверезості відбувалося на наукових засадах та проведенні протиалкогольних лекцій, які проводилися у братстві. Відзначимо,

що даному контексті є показовою «Програма наук, на святах місійних в Станіславчику, деканату Олеського, що відбулися 6–7 і 8 жовтня 1876 року». Зокрема, на цій програмі були виголошені наступні проповіді: «Про високе звання людини», «Про гріх», «Про згубні наслідки п'янства» та інші [64, с. 34] (див. додаток А).

У 1870-ті рр. до братств тверезості почався масовий вступ людей, який був добровільний, однак окремі священнослужителі вважали відмову від вступу гріхом. За даними Б. Савчука у 1874 р. на Тернопільщині 8 тис. осіб вступили до братства тверезості та склали обітницю тверезості [74] (див. додаток Б), а за даними М. Кузик їх чисельність складає 400 тис. осіб [46, с.88]. Дослідники відзначали, що рух тверезості у 70-80-х рр. ХІХ ст. був дієвою формою суспільно-політичного спротиву, оскільки завдяки бойкотам та протестам за 1878-1882 рр. кількість шинків зменшилась з 23 тис. до 18.5 тис. [73, с. 52]. Через високу ефективність антиалкогольного руху, значно зменшилась кількості спожитого алкоголю, внаслідок чого зменшились прибутки власників корчм та шинків. Внаслідок чергових скарг, головного натхненника руху тверезості було викликано у Відень, де імператор Франц Йосиф І вмотивував Й. Сембратовича звільнити митрополичий престол [64, с. 35]. Його наступником став Сильвестр Сембратович (див. додаток Г), який, осмислюючи негативні наслідки вживання алкоголю, видав у 1885 р. «Звернення до вірних русинів католиків», у якому закликав молодих людей та все населення до тверезого способу життя й обмеженого споживання алкоголю на релігійних заходах, зокрема на хрестинах, похоронах та інших зібраннях [78, с. 14].

В одній із куренд С. Сембратовича датованих 1896 р. вносилися зміни до статутів братств тверезості, зокрема, їм надавалися печатки та клейноди, а членам братства загалом заборонялося сидіти за столом із наявністю алкоголю [стасів с. 14]. За визначенням М. Кузик це свідчить про глибинне розуміння митрополитом адаптивних факторів «алкогольного довкілля», головного їх згубного впливу на молодь [46, с. 86].

Із приходом на галицький митрополичий престол Андрея Шептицького (див. додаток Д) у 1901 р. рух тверезості набрав нових сил. «Пастирським листом до вірних Станиславівської єпархії, даний у дні св. Пророка Іллі», виданий в 1899 році, Шептицький звернувся до населення із закликом «працею, ощадністю та тверезістю усунути вбогість із нашого життя» [64, с. 34].

Відзначимо, що форма діяльності братств тверезості за часів митрополита Андрея Шептицького не змінилася порівняно з попереднім періодом. Важливими були відозви, заклики, духовні послання до народу, а також місії тверезості з протиалкогольними і тверезницькими програмами. З кожним роком учасниками братств напрацьовували щоразу більший досвід та обсяг навчального матеріалу, а ряди тверезості поповнювалися новими членами. За деякими підрахунками, в 1910–1913 рр. в галицькому краї діяло не менше 465 братств тверезості, нараховуючи 33–35 тис. осіб [74].

На межі XIX–XX ст. греко-католицьке духовенство залишалося головним ініціатором бойкотування корчм. Відзначимо, що бойкоти у селах відбувалися одночасно з великими містами Галичини. Наприклад, п'ятитисячне віче у Львові 12 жовтня 1908 р. було спричинене зростанням кількості шинків та корчем у Галичині. У цей день відбулися і менші вічі по селах. У промовах які виголошувались на мітингах та вічах були спрямовані на донесення для населення про згубну шкоду алкоголю та тютюнових речовин для здоров'я людини [78, с. 14].

На початку 1900-х рр. пияцтво гостро бентежило українську інтелігенцію, оскільки проблема була не тільки протиалкогольного контексту, а й суспільно-політичного. На той час право пропінації було у шляхти, однак значно обмежене. Проводячи зазвичай інформаційну діяльність, вони протидіяли поширенню корчм у селах і містах. Як зазначає В. Лаба, у галицькій періодиці часто зустрічалися заклики бойкутувати корчми, відмова від горілки та інших спиртвмісних напоїв та речовин [48, с. 3-7]. Головний підхід та методи діяльності товариств тверезості виглядали не як «боротьба з

алкоголізмом та пияцтвом» (що є прямим наслідком вживання алкоголю), а боролися з їх причиною – вживанням. Як відзначає А. Стасів тогочасна інтелігенція усвідомлювала нагальність боротьби за тверезість населення [78, с. 14].

У 10-20-х рр. ХХ ст. в українському суспільстві пияцтво набрало значних масштабів. Згідно досліджень Л. Сливки, траплялись згадки про п'яних школярів, а також вживання алкоголю дітей шестирічного віку [76, с. 278]. На вказаний період часу, людина вживала близько 12-14 літрів алкоголю, що дорівнювало 30-35 літрам горілки. Б. Савчук вказував, що Гуцульщина, Покуття, Лемківщина та Волинь були найбільш питущими регіонами на Західній Україні [74].

Важливою подією у русі тверезості стало заснування товариства «Відродження» у грудні 1909 р. Головним центром товариства став Львів, а осередки діяли на Станіславщині, Самбірщині, Золочівщині та інших районах Галичини. Відповідно до прийнятого статуту головною метою діяльності товариства було «визволення українського народу від впливу алькоголізму й нікотинізму, вважаючи це визволення кінцевою підмогою духовного, фізичного й матеріального двигнення (поступу) і культурного розвою українського народу»

Згідно з статутом головними інструментами діяльності «Відродження» були:

- бойкотування корчм;
- інформаційна робота щодо зачитування лекцій та доповідей;
- поширення листівок про шкоду алкоголю, видання плакатів, прокламацій, календарів;
- заснування харчових закладів з відсутністю алкоголю (молочарні, крамниці);
- заснування лікарень для алкозалежних та душевно хворих;
- започаткування масштабної програми проведення безалкогольного дозвілля (весілля, уродини тощо) [78, с. 14-15].

Завдяки безпосередній діяльності греко-католицького духовенства напередодні Першої світової війни товариства тверезості діяли у 275 парафіях Львівської єпархії, 185 Станіславської та 105 Перемишльської, які охоплювали значну частину українського населення. Найважливішим результатом діяльності товариств тверезості стало навернення значної кількості людей до тверезого способу життя, а також інтерес до громадсько-політичної роботи, підвищення зацікавленості до господарської роботи та піднесення культурного рівня життя сільського населення [107].

Отже, антиалкогольна діяльність греко-католицького духовенства була спрямована на отверезіння сільського населення, бойкоту шинків та корчм, відкриттю будинків тверезості та інше.

У даному контексті важливим є аналіз просвітницької та соціальної роботи вищого керівництва Греко-католицької церкви, а саме митрополитів. На період революційних подій 1848-1849 рр. припадає митрополитування Михайла Левицького (1816-1858), який дав поштовх на подальший культурно-освітній і політичний розвиток західноукраїнських земель середини XIX ст. Говорячи про західноукраїнську інтелегенцію, ототожнюємо її з греко-католицьким духовенством, оскільки саме духовенство було єдиною соціальною групою, що мало прями відносини із сільським населенням та мало вплив на його соціальне, господарсько-економічне та політичне життя [109, с. 56-57].

Після смерті Михайла Левицького у 1858 р. наступним греко-католицьким митрополитом став перемишльський єпископ Григорій Якимович [94, с. 179]. За період свого митрополитування – 1858-1863 рр. він часто відвідував сільські парафії, проголошував повчальні промови, займався благодійництвом та приділяв увагу розвитку національного шкільництва [109, с. 58]. Згідно досліджень вітчизняного історика Т. Гончарука свою подальшу суспільно-педагогічну роботу митрополит направляв на встановлення угоди між духовенством латинського та грецького обрядів [26, с. 25].

Наступним митрополитом греко-католицької церкви став Спиридон Литвинович (див. додаток В). За час його управління церквою 1863-1869 рр. відбулося виникнення громадського культурно-освітнього товариства «Просвіта», який заснували саме греко-католицька інтелігенція [110, с. 104]. Одним із найбільших досягнень товариства у перший період стало структурування організації, розширення географії його діяльності та об'єднання української інтелігенції, переважно вчителів, службовців, студентів та духовенства [106, с. 58-59]. Відзначимо, що греко-католицьке духовенство відігравало важливу роль у безпосередній суспільній та просвітницькій діяльності Товариства.

На чолі адміністрації митрополії після смерті Спиридона Литвиновича став М. Малиновича, однак згодом, 7 серпня 1870 р. митрополитом було обрано Йосифа Сембратовича [97, с. 195]. Із проголошенням послання митрополита 1876 р. «Про велику гідність людини» було започатковано нову віху морального, фізичного й економічного оздоровлення й поліпшення життя селянства у Східній Галичині [109, с. 61]. Як зазначалося вище, саме за час Й. Сембратовича набула широких масштабів акція створення товариств і братств тверезості [109, с. 61].

Найбільшого розвитку і впливу на суспільно-політичне та духовно-культурне життя сільського населення Східної Галичини у ХІХ ст. греко-католицька церква мала за часів митрополита Сильвестра Сембратовича (1885-1898). Сам митрополит проводив активну соціальну політику задля підвищення релігійного та морального рівня населення. Велику увагу митрополит приділяв організації та підтримці духовно-благодійних та освітніх організаціям та товариствам.

Митрополит С. Сембратович пропагував ідею створення Товариства взаємодопомоги дяків, яка була реалізована 1890 року. Основною його метою було надання матеріальної та моральної підтримки дякам [18, с. 92].

За підтримки митрополита у 1892 р. затверджено статут Згромадження Служебниць пречистої Діви Марії під проводом ЧСВВ, члени якого доглядали

за хворими та опікувалися дитячими дошкільними закладами. Він всіляко допомагав даному об'єднанню, передавши три будинки та іншу матеріальну допомогу, а розпорядження від 2 березня 1897 р. передав у підпорядкування Василіанського чину [106, с. 158].

Він енергійно підтримував функціонування діючих церковних та освітніх об'єднань і засновував нові організації подібного спрямування. С. Сембратович з успіхом ініціював збільшення державної субвенції для Вдовичо-сирітського фонду та встановлення сталих річних виплат дружинам і дітям померлих греко-католицьких священиків.

Митрополит Сильвестр Сембратович енергійно працював у напрямі створення нових релігійно-освітніх об'єднань. На базі заснованої ним ще 1884 р. школи для дівчат, якою управляли сестри-василіанки, він 1897-го сформував Руський дівочий інститут у Львові, а також створив фонд для цього закладу [7, с. 317–322].

Одним із напрямів соціальної діяльності Сильвестра Сембратовича були благодійні пожертви. Значна частина його дарувань йшла на допомогу учням і вчителям. Вище уже згадувалось про фундацію С. Сембратовича на Руський дівочий інститут у Львові. У своєму заповіті митрополит відписав частину коштів на спроектований ним фонд Інституту святого Йосафата для хлопців. Частими були благодійні внески архієрея на користь товариств, що опікувалися бідною шкільною та гімназійною руською молоддю, а також учителями [106, с. 160].

На короткий період часу Галицьким митрополитом був станіславівський єпископ Ю. Сас-Куїловський, однак його правління церквою було не довгим і на його місце обрано Андрея Шептицького. Його суспільно-політична діяльність припала на завершальний етап українського національно-культурного відродження XIX ст. [19, с. 78]. З приходом до «влади» Андрея Шептицького греко-католицька церква остаточно переходить на українські національні позиції і стає потужним чинником національного руху. Шептицькому вдалося розв'язати конфлікт, який виник наприкінці XIX ст. у

зв'язку з вимогою молодого покоління українських діячів обмежити впливи церкви на національний рух, надавши йому більш світського, модерного характеру. Це зміцнило моральний авторитет церкви й позитивно відбилося на внутрішньому стані національного руху [90, с. 63].

Отже, вище керівництво греко-католицької церкви всіляко підтримувало ініціативи та намагання священників у покращенні житті сільського населення Східної Галичини. Воно надавало фінансову та матеріальну допомогу нововідкритим товариствам, школам, читальням, для їх потреб забезпечувало приміщеннями та цілими будівлями.

Таким чином, роль греко-католицького духовенства у роботі просвітницьких товариств і рухів визначалась самим становищем церкви в Австрійській імперії. Греко-католицька церква була однією з важливих факторів, які безпосередньо впливали на національний та культурний розвиток Східної Галичини, а також національну ідентичність українців. Греко-католицьке духовенство безпосередньо впливало на економічно-господарське та антиалкогольне життя, участь священників у відповідних господарських, кооперативних, просвітницьких, антиалкогольних товариствах та організаціях. Особливо у цьому слід виділити роль та діяльність греко-католицького керівництва, зокрема митрополитів, які фінансово та матеріально допомагали відповідним організаціям і товариствам.

РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ДУХОВЕНСТВА УГКЦ НА ПІДНЕСЕННЯ ОСВІТНЬОГО РІВНЯ І НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ.

Важливою просвітницькою роботою греко-католицького духовенства було спрямування власних ресурсів для культурного, науково-освітнього та політичного розвитку місцевого населення Східної Галичини другої половини XIX – початку XX ст.

Зазначимо, що Церква була активним учасником громадсько-політичного життя Галичини. Вона давала морально-релігійну оцінку політичним діячам Східної Галичини та діяльності владних структур, устрою держави та соціальної спрямованості, тим самим обґрунтовуючи свою участь у політичному житті. Окрім того, Церква ставила перед собою мету виховати молоде покоління на засадах християнських принципів в дусі любові до родини, ближніх та Батьківщини. Саме таку позицію посідає Українська Греко-Католицька Церква, яка користується в Галичині значним авторитетом і довірою віруючих.

Назвичайно актуальним питання виховання молодого покоління постало наприкінці XIX – початку XX ст., оскільки цей час ввійшов в українську історію частими змінами в усіх сферах життя суспільства (політичній, соціально-економічній, культурній, релігійній), а також українсько-польською міжнаціональною напругою. Дані зміни можна пояснити тим, що молода людина могла легко піддатися різним політичним та ідеологічним впливам як внутрішньоукраїнським, так і перенесеним на територію Галичини з-закордону. В результаті чого молоде покоління могло бути критично або вороже налаштоване до греко-католицької церкви та священників [82, с. 185].

Одним із важливих напрямів соціальної роботи та служіння греко-католицької церкви була педагогічно-просвітницька діяльність духовенства. Вагомий внесок у становлення та розвиток національної системи освіти,

зокрема жіночої, та приватного шкільництва, зробили Монахині Чину св. Василя Великого Сестри Василіянки. У другій половині XIX – початку XX ст. вони створили у Східній Галичині мережу освітніх закладів, які надавали дівчатам дошкільну, початкову та середню освіту. У 1906 р. у Львові відкрито першу українську дівочу гімназію. Головною метою було виховання жінки на основах морально-релігійних засадах, здатної до громадської праці [60, с. 71, 73–74; 51, с. 124].

Однією із важливих причин заснування у 1892 р. чернечого жіночого згромадження греко-католицької церкви Сестер Служебниць Непорочної Діви Марії була необхідність створення дитячих садочків, які в Західній Європі називали «фреблівками», оскільки їхня робота базувалась на виховному методі відомого німецького педагога Фрадріха Фребеля. В Східній Галичині такі заклади отримали назву «захоронки». Такі дошкільні заклади орієнтовані на роботу із дітьми сільської місцевості, батьки яких важко працювали, часто залишаючи без догляду дітей та значний час. Перший такий заклад був відкритий у 1893 р. в с. Жужель, що на Сокальщині [56].

Для підтримки і виховання дітей та молоді свою благодійницьку діяльність спрямовував митрополит Андрей Шептицький. Дівочій гімназії Сестер Василіянок митрополит подарував будинок для власних потреб. За власні кошти владики було збудовано будівлю бурси на 120 учнів для «Рідної школи» у Львові. Також, митрополит сприяв відкриттю української гімназії у Станіславі [23, с. 28]. Окрім цього, дбаючи про здоров'я народу, митрополит Андрей Шептицький підтримав ідею заснування у Львові «Народної лічниці». Він передав на її розбудову та облаштування 7 тис. крон та будинок. Завдяки зусиллям львівської громади та греко-католицького духовенства амбулаторію «Народної лічниці», в якій, незалежно від стану та походження, національності та релігії, могли отримати безкоштовну медичну допомогу мешканці як Львова так і всієї Східної Галичини, і була відкрита 1903 р. [23, с. 28].

Духовний пастир греко-католиків Андрей Шептицький активно втілював у життя ідеї енцикліки Папи Лева XIII «*Rerum novarum*» (1891), на якій ґрунтується сучасна соціальна доктрина католицької церкви. У пастирському посланні до духовенства «О квестії соціальній» (1904 р.) А. Шептицький визначив поліпшення долі українського селянина, як одне з пріоритетних завдань грекокатолицького духовенства: «Мусимо старатися підносити вартість їх праці, шукати для них нових способів заробковання, організувати правну поміч супротив можливих надужить оподаткування, усильно працювати над піднесенням їх господарки домашньої і рільної. Мусимо учити їх на цілій лінії праці і ошадности, надавати єї напрям, якнайкорисніший для правдивого поступу економічного...» [52]. У свою чергу, звертаючись до пастви, митрополит закликав «працею, ошадністю та тверезістю усунути вбогість із нашого життя», наголошуючи цим, що потрібно активно працювати над поліпшенням свого становища, не покладаючись лише на чийсь допомогу [77, с. 171; 51, с. 125].

При розгляді значного педагогічного доробку греко-католицького духовенства при розробці теоретико-методологічних основ християнського виховання українців, слід зауважити, що церквою особлива увага зверталась на ті чинники, які були спрямовані на поширення та популяризацію християнських та католицьких ідей. Одними із таких просвітительських факторів були публікації релігійно-морального змісту, християнської літератури, католицькі часописи, парафіяльні бібліотеки та читальні, які брали дієву участь у процесі становлення високоморальної особистості. Слід звернути увагу на винятково важливі для українців Галичини богослужбової літератури, молитовників, популярних і наукових богословських творів, шкільних підручників, що окрім релігійного, виконували й національно-культурні завдання серед сільського населення [109, с. 81].

Авторами перших граматик з української мови були саме греко-католицькі священники, зокрема, І. Могильницький, Й. Лозинський, М. Осадца, Й. Левицький та інші. Вони одні із перших почали складати

букварі, читанки, катехизми та іншу літературу світського та релігійного змісту, для потреб шкіл та парафій [80, с. 89].

До використання в школі, у 1838 р. було відібрано буквар отця І. Лаврівського, укладений народною мовою. Підручник був адресований вчителям і помічникам вчителів тривіальних і парафіяльних шкіл, і підготовлений з врахуванням передових ідей європейської педагогіки [98, с. 47].

Значним і беззаперечним вкладом у розвиток освіти є напрацювання отця І. Могильницького. Священник був автором п'яти шкільних підручників, та став виступати на захист прав української мови та граматики. В одній із найвідоміших праць автора «Відомість о руськім язиці» він визнав українську мову за одну із словянських, а українців – за окремий народ [95, с. 38]. У 1862 р. вийшла друком «Граматика руского языка» греко-католицького священника М. Осадці, що стала одним із значних здобутків вітчизняного мовознавства, оскільки вона стала основним підручником з української мови у гімназіях Східної Галичини аж до 1889 р. виходу «Граматики руского языка для школъ среднихъ» О. Огоновського [109, с. 82]. Підручник отця О. Огоновського став справжнім здобутком національного шкільництва і засвідчив вагомий внесок представників греко-католицького духовенства у розвиток вітчизняної науки [109, с. 82].

Першим підручником для гімназій з літератури стала «Руска читанка» отця В. Ковальського. Праця містить у собі чотири цикли – морально-дидактичні, пізнавальні, твори, які сформували естетичні смаки, твори розважального характеру [109, с. 82].

Зазначимо, що власне релігійна – католицька періодика була однією із суттєвих джерел інформації, передумовою розвитку освіти і науки у краю та впливом на життя українського народу. Церква зуміла створити релігійно-церковну пресу та споріднені суспільно-політичні й літературно-наукові видання, які друкували матеріали соціального та морально-етичного змісту і відігравали значну роль у християнському вихованні українського суспільства

[45, с. 400]. Варто розглянути лише окремі греко-католицькі видання, у яких популяризувались просвітницькі ідеї церкви. Першою з таких газет була «Зоря Галицька» та додаток «Поученія церковне». Головним друкованим виданням християнсько-суспільної партії був щоденник «Руслан». У суспільно-політичному й економічному місячнику греко-католицького духовенства «Прапоръ» 1889 р. друкувалися статті, які містили аналіз політичних подій з метою надати священику інформацію для агітаційно-освітньої роботи серед парафіян [92, с. 63; 109, с. 84].

В умовах бездержавності нації, українська громадськість була позбавлена багатьох можливостей для розвитку та становлення своєї видавничої справи, яка б врахувала та задовольняла читацькі потреби галичан. Згідно статистичних даних, на початку ХХ ст. в Австрійській імперії, до складу якої входила територія Східної Галичини, було в 1906 р. 3825 періодичних видавництв, з них - 1054 газет, 2771 часописів. На Львів припадало – 100, на Відень - приблизно 1250 періодичних видань. Польських газет було 95, руських - 22, польських часописів - 202, руських - 26. Загалом на 130 тис. русинів-українців випадало 1 часопис, а на 153 тис. – 1 газета [109, с. 85].

Згідно з документальними матеріалами значно розвинулася мережа релігійно-церковної журналістики напередодні Першої світової війни. Передусім – церковна преса суто адміністративного характеру. Ці видання друкували накази й розпорядження церковної влади, інформацію про церковні справи – призначення, переміщення кадрів та інше. Таку місію виконували часописи «Відомості Львівсько-Архієпархіальні», «Вісник Перемиської Єпархії», «Вісник Станіславської Єпархії». З'являються станові органи дяків – «Голос галицьких дяків» (Львів), «Дяківський голос» (Станіславів); місійні часописи «Вісті Місійного Товариства», «Місійний листок», часопис для дітей – «Малий місіонарчик». З органів наукового характеру заслуговують на увагу дослідників «Богословський вісник» (Львів) та кварталник богословської молоді – «Католицький всхід», на сторінках яких публікувалися праці з історії

церковних відносин на українських землях. Відзначимо різноплановий характер католицької періодики першої половини ХХ ст. Поряд з високоякісними у теоретичному і культурному плані журналами «Нива», «Записки ЧСВВ», «Богословія», «Правда» та «Дзвони» і часописами «Нова Зоря», «Мета» та «Бескид» виходили невеликі за обсягом і слабкі за теоретичним змістом видання «Промінчик Сонця Любові», «Сівач», «Божі сліди» та інші. Усі ці видання відображали життя галицького суспільства в цілому і місце католицького духовенства і мирян у ньому [109, с. 86-87].

Різносферова діяльність греко-католицького духовенства у Східній Галичині не могла оминати політичне життя краю та брала безпосередню участь у суспільно-політичному житті краю.

На перших парламентських виборах у 1848 р. вісім із тридцяти дев'яти українських депутатів були священниками. Один із таких депутатів отець Г. Шашкевич обіймав посаду радника Міністерства освіти і віросповідань, а також був куратором шкільництва в Галичині. Українські політичні діячі намагалися впливати на політику Відня стосовно українців Галичини, саме завдяки отцю Г. Шашкевичу. За період 1861-1914 рр., від відновлення конституційного ладу в Австрійській імперії до початку Першої світової війни греко-католицьке духовенство постійно було учасником парламентських виборів та складало частину української парламентської репрезентації. Найбільш успішними виборами до парламенту для греко-католицького духовенства стали 1861 та 1873 рр., саме на них священники вибороли понад половину виборчих місць серед українських депутатів. На одних із наступних виборів 1879 р. українці отримали чотири мандати, у 1885 р. – 4, у 1891 та 1897 рр. – по 8. Однак серед такої малої кількості депутатів, там були і греко-католицьке духовенство. Окрім парохіяльних священників, депутатами парламенту були шість галицьких митрополитів. На нашу думку, це може свідчити про високий авторитет та довіру до духовенства з боку місцевого населення. Відзначимо, що депутати-священники були найактивнішими в українській парламентській репрезентації, вони першими освоїли нові методи

парламентської боротьби та заклали основи українського парламентаризму та національної політичної культури [105].

Окрім представництва у Віденському парламенті, греко-католицьке духовенство представляло інтереси українського населення східної Галичини в крайовому сеймі, починаючи від 1861 р. Із 50 вибраних депутатів, половина з них були священниками. Українськими депутатами було створено власну фракцію – «Руський клуб». На період роботи Галицького сейму з 1861 р. до 1901 р. до фракції входило від 20 до 54% духовенства. Найбільш авторитетними та найактивнішими діячами Галицького сейму серед греко-католицького духовенства були Т. Павликів, І. Гушалеви́ч, М. Малиновський, І. Наумович, А. Петрушевич, С. Качала, А. Шептицький та інші. Завдяки їхній роботі вдалося добитися певних поступок з боку австрійської та місцевої влади на користь українців Галичини [105].

У 90-х рр. XIX ст. в українському суспільстві сформувалася значна когорта світської інтелігенції, натомість духовенство, яке довгий час було однією із провідних представників української інтелігенції, відійшло на другорядні ролі серед очільників національного руху [62, с. 359–360], однак, не його активних учасників. Вітчизняний дослідник О. Аркуша відзначав, що «у контексті національного розвитку визнано, що сила і майбутнє нації залежатиме не лише від нечисельної еліти, але від свідомості кожної людини, її готовності обстоювати національні ідеали», а це передбачало проведення «глибокої інституалізації суспільного життя, насичення його різноманітними просвітницькими, культурними, соціальними, економічними та політичними установами, які б охоплювали дедалі ширший загаль суспільності, поступово перетворюючи його на цілісний, свідомий своєї мети та засобів організм» [20, с. 119–120].

Вирішення вказаних завдань вимагало супроводу та проведуду на місцях, однак чисельність еліти на місцях все ще була малою, а становище було залежним від влади. На даному тлі єдиною українською інтелігенцією на місцях залишалося греко-католицьке духовенство [15, с. 203, 207].

На парафіяльного священника покладался обов'язок щодо здійснення національної роботи на місцях, тобто у парафіях, займати активну національну позицію та діяти в інтересах українського народу. Зокрема, громадсько-політична та суспільна робота стала головним критерієм оцінювання священника у суспільстві, формувала його авторитет у громаді. Пасивна чи непатріотична позиція пресвітера традиційно викликала гостру критику на його адресу, яка лунала як з боку світської інтелігенції, так і з селянського оточення, й оприлюднювалася на сторінках преси. Притому громадська думка зазвичай була значно суворішою й категоричнішою до пасивності парафіяльного духовенства, ніж до аналогічної позиції світської інтелігенції й виявляла мало розуміння до аргументів, які священники висловлювали на свій захист [41, с. 171-172].

На той час серед духовенства не було спільної позиції стосовно доцільності участі священнослужителів у суспільно-політичному житті краю. У священницькому середовищі не бракувало таких, що абстрагувалися від «світської» діяльності. Проте причини, які зумовлювали таку їх позицію, могли бути діаметрально протилежними. Одні оминали «світську» роботу з мотивів піклування про інтереси Церкви, адже були переконані, що така діяльність є невластивою і шкідливою для неї. Притому вони самовіддано віддавалися своєму покликанню, ревно дбаючи про духовне життя своїх парафіян. Однак існувала частина душпастирів, які, часом прикриваючись подібними гаслами, просто не хотіли завдавати собі зайвих клопотів і труду, пливучи за течією. Такі особи нерідко були й посередніми священниками, позбавленими духовного стрижня і покликання [41, с. 172].

Відзначимо, що серед більшості греко-католицьких священників, які служили на парафіях панувало переконання, що активна участь у суспільно-політичному житті була невід'ємним обов'язком перед громадою. За короткий час серед очільників національного руху, за визначенням дослідника І.-П. Химки, вважалося своєрідним «ідеальним кодом поведінки» [83, Р. 125] священнослужителів. З огляду на це частина священнослужителів із щирими

переконаваннями ставали очільниками суспільно-політичного життя на власній парафії [87, s. 57] та т.зв. опорою українських політичних сил на місцях, адже за визначенням В. Вериги «національна свідомість у багатьох селах залежала від свідомості пароха» [89, с. 200]. Виділимо, що така позиція пастиря (вона кувалася в умовах національного визрівання українства, формування його національної ідеології й відстоювання національних прав, що ставало найвищою метою) нерідко зумовлювала формування в його свідомості, а відтак і діяльності такої шкали пріоритетів, у якій «світська» робота займала домінуючі позиції, стаючи понаддушпастирськими [95, с. 379].

Однією із причини слабких позицій та ефективності духовенства до теперішньої суспільно-політичної праці священнослужителі вважали поділ верств. Виходячи з цього, найнеобхіднішим вони вважали змінити позиції у суспільстві до кліру, їх об'єднанням, а мотивами для цього мали бути християнські цінності. Найефективнішим засобом для здійснення цієї ідеї вважалося створення відповідного часопису, який мав стати своєрідним консолідаційним й координаційним центром духовно-патріотичної діяльності духовенства. За реалізацію цього проекту взялися греко-католицькі священники перемишльської єпархії на чолі з о. І. Негребецьким. Так, у 1897 р. було створено часопис «Прапор», а його головним завданням проголошувалося «дуже рішучо і одверто вказувати на завдання й обов'язки духовенства на церковнім і національно-політичнім полі» [41, с. 174]. Творці часопису закликали клір різних політичних орієнтацій об'єднатися навколо суспільно-християнських принципів через сприйняття й пропаганду в суспільстві ущемлення національно-політичного й конфесійного розвитку галицьких українців не в світлі якоїсь з політичних ідеологій [41, с. 174].

При реалізації пропагованих ідей, на початку 1898 р. на сторінках часопису «Прапор» опубліковано пропозицію щодо створення священниками єдиної із світською інтелігенцією мережі повітових християнсько-суспільних осередків. Очільниками таких осередків мали обиратися із місцевих пастирів. Так, у перспективі дані осередки мали співпрацювати із світською

інтелігенцією та закласти підвали для створення світсько-клерикального Святоволодимирського християнсько-суспільного братства. Для місцевих осередків програмою максимум було проголошення об'єднання навколо часопису священнослужителів та світських осіб. Недивлячись на актуальність та обгрунтованість проблем, які друкувались на сторінках «Прапора», цей проект не мав підтримки серед політично заангажованих священників та на початку 1900 р. не маючи достатньо коштів та необхідних джерел фінансування, часопис «Прапор» припинив свою діяльність.

Греко-католицьке духовенство займало активну позицію під час виборчого руху у Східній Галичині. Серед священників участь у виборчих компаніях вважалася громадсько-патріотичним обов'язком, а також аргументувалася інтересами релігії. Одним із завдань духовної особи у представницькій владі було відстоювання незалежності Церкви від держави. Серед кліру пропагувалася думка, що пасивність на виборах є гріхом. Значна частина парафіяльних священників під час виборчих кампаній вели підготовчу й агітаційну роботу з селянами, писали відозви, організовували збори активістів, наради духовенства для обговорення виборчої тактики, створювали й очолювали місцеві виборчі комітети, були організаторами й учасниками передвиборчих віч, ставали правиборцями й виборцями. Серед завдань священників було стежити за дотриманням законності й протестувати проти її порушення [42, с. 291-292].

Варто наголосити, що греко-католицьке духовенство брало участь у парламентському житті галицьких українців у двох площинах: як організатори виборчих кампаній, передусім на місцевому рівні, та як обрані депутати. З огляду на особливу гостроту українсько-польського протистояння на виборах 1890-х років, українська громадськість і світські політики мали значні, нерідко суттєво завищені вимоги щодо участі священників у підготовці і проведенні виборів. На парафіяльного священника нерідко припадав не лише тягар усієї організаційної роботи, а й обов'язок підтримки морального духу українських виборців, протидія порушенням законності. Ситуація, в якій опинявся

священник на виборах, була непростю, з огляду на міжпартійну конфронтацію в українському суспільстві, тиск провладних кіл і польських політиків. Однак, здебільшого священники трактували свою участь в організації виборчих акцій як громадсько-патріотичний обов'язок і діяли згідно з настроями провідних українських політичних сил. В українських сеймових і парламентських представництвах традиційно були священники, парламентська активність яких залежала від особистих якостей [42, с. 297-298].

Значним викликом для Церкви та парафіяльного духовенства на межі XIX-XX ст. стали модерні ідеології націоналізму і соціалізму, що своїм значним радикалізмом й однозначним трактуванням складних причин ставили під сумнів і загрозу традиційні цінності Церкви, зокрема найвпливовішої у Східній Галичини. Окрім цього, поширення в суспільстві радикальних національних гасел, тісно переплечених з ключовим, в тому числі для греко-католицького духовенства як давнього провідника народу, поняттям «патріотизму», становило велику загрозу солідарності кліру і ускладнювало маневрування між національною політикою з одного боку та душпастирськими обов'язками й християнськими засадами з іншого [49, с. 75].

Пропаганда нових ідей серед українського суспільства Східної Галичини на початку XX ст., на думку вітчизняного дослідника Р. Лехнюка, відбувалася у трьох середовищах – ідейно пов'язаних між собою радикалів і соціалдемократів, а також націонал-демократів, чиє періодичне видання – газета «Діло» – регулярно містила матеріали антиклерикального, а подекуди радикального характеру [49, с. 75]. Однак, становище газети «Діло» і націонал-демократів щодо релігійних питань та кліру не було послідовним. Наголосимо, що вагомий вплив на формування образу націонал-демократів серед духовенства мала саме газета «Діло». Його редакційна політика була непослідовною з огляду на суперечності між часто антицерковними і антирелігійними текстами часопису та ключовою роллю священників у

творенні і діяльності структур Української націонал-демократичної партії (УНДП) в Галичині. Редактори газети «Діло» не були зацікавлені у політичній ролі духовенства як окремої соціальної верстви, вони підходили до вирішення цієї проблеми, намагаючись втримати духовенство на боці редакційної політики, задля зміцнення власних політичних позицій.

Безкомпромісну позицію щодо греко-католицької церкви та духовенства займали члени РУРП – Русько-української радикальної партії, які хотіли та намагалися адаптувати до тогочасних реалій ідеї соціалізму, поширені у Західній та Центральній Європі, в тому числі і негачію Церкви та релігії. Вони вважали, що духовенство було для них головною перепорою до «поступу», яке йшло «слідом середніх віків». Намагаючись скласти конкуренцію для греко-католицького духовенства у селах, радикали використовували випадки непорозумінь або ж конфліктів між громадами і парохами, вони допомагали селянам писати скарги на місцевих парохів та проводили антирелігійну пропаганду [88, с. 258]. Радикали ефективно обертали на власну користь регулярні непорозуміння між селянами і парохами щодо треб – оплат за душпастирські послуги, які нерідко становили важливу частину доходів священика. Іншим шляхом зниження авторитету і впливів Церкви було позиціонування кліру як байдужого до народних потреб, зокрема в господарських і просвітніх питаннях. Значного успіху у даному питанні радикали досягли на Покутті і Гуцульщині, використовуючи неорганізованість церкви та духовенства, а також через низькоосвіченність населення та важке економічне становище. Так званім успіхом радикалів була популярність товариства «Січ» на чолі із членом РУРП Кирилом Трильовським, відомим своїм антирелігійними і антицерковними виступами [49, с. 75-76].

Свою позицію та реакцію на власну роль у суспільно-політичному житті краю греко-католицьке духовенство бачило по-різному. Вони глибоко усвідомлювали себе як окремий стан із значною історією, традиціями і призначенням, важливими як для Церкви, так і суспільства. Середовище парафіяльних духівників мало власну ієрархічну стратифікацію – складалося з

парохів, завідателів (обидві категорії можна віднести до самостійних душпастирів) і сотрудників [39, с. 18]. Власна форма саморганізації – деканальні соборчики, конференції священників, вічі та товариства сприяли активній позиції місцевого духовенства на місцях. Одним із найактивніших у суспільній роботі та захисті духовенства було Товариство святого Апостола Павла, створене 1891 р. [39, с. 23-25].

Одним із небагатьох питань, що об'єднували парафіяльне духовенство усіх партій, за винятком «західників», було протистояння латинізації. Активною тут, зрозуміло, була русофільська частина кліру, для якої протистояння полонізації і латинізації було основами власної консервативної традиції й ідентичності. Але і священники-народовці активно виступали проти цього явища [16, с. 253–258]. У серпні 1913 р. комітет священників-народовців, утворений для складання меморіалу до Апостольської столиці щодо протиправних дій латинського кліру, розіслав по всій Галицькій митрополії звернення з детальними інструкціями, де містилось прохання до парохів укласти якомога точніший перелік проступків римо-католицького духовенства супроти греко-католиків. Окрім латинізації, консолідаційним чинником були питання соціального забезпечення парохів, насамперед, чимало років тривала боротьба за підвищення конгруї (виплат священникам з державного бюджету) [49, с. 79].

Слід погодитися із тезами дослідника Романа Лехнюка, який стверджував, що суспільно-політичні дилеми початку ХХ ст. поставили парафіяльне духовенство у вкрай складну ситуацію. Його становище як часто єдиного представника освічених верств українського суспільства на місцях з одного боку робило його стійкішим до утримання впливу на суспільство, ніж, наприклад, світських консерваторів, які так і не створили дієвої політичної організації у цей час. З іншого боку, цей факт часто призводив до надмірного захоплення парохів українською політикою, розмиваючи межу християнським консерватизмом і націоналізмом. Іншою, більш консервативною, була поведінка невтручання в активну політику, яка, втім, також мала позитивні і

негативні прояви. Будучи активним учасником партійного життя, парафіяльне духовенство не могло абстрагуватися від нього задля зміцнення себе як окремого громадського чинника. Попри це, активне відстоювання священниками ролі провідників українського руху на місцях і наявність власних форм самоорганізації зберігали потенціал для поєднання парохами функцій захисників традиції, душпастирів та громадських активістів вже в міжвоєнний час, коли і сільські парохі, і митрополит та єпископи зіткнулись з викликами, що частково були продовженням досліджуваної доби, а значною мірою – новими, ще більш радикальними й небезпечними для консервативного світогляду і християнських цінностей [49, с. 79-80].

Наприкінці XIX ст. політична активність духовенства дещо послаблюється. Це пояснюється тим, що в процесі еволюції соціальної та політичної структури українського суспільства Галичини формується світська інтелігенція, посилюється її роль у суспільно-політичному житті, виникають політичні партії, які стають активними суб'єктами політичного процесу. Проте УГКЦ не полишила громадських справ. Її духовенство тісно співпрацювало з політиками нової генерації, влилося до лав політичних організацій і навіть партій. Так уніатське духовенство підтримало Українську народно-демократичну партію, навіть увійшло до складу її керівних структур (о. А. Стефанович, о. А. Темницький, о. Т. Войнаровський, о. Й. Фолис, о. Н. Галушинський та багато інших).

Суспільно-політична активність греко-католицької церкви значно активізується із початком XX ст., що, пов'язано із постаттю митрополита Андрея Шептицького. Зазначимо, що очоливши УГКЦ, митрополит Шептицький став не тільки духовним проповідником-українцем, але і політичним. Як політик А. Шептицький намагався консолідувати українську спільноту, об'єднати зусилля церкви й представників різних політичних партій у боротьбі за національні інтереси, відстоював ідею побудови суспільства на загальнодемократичних і християнських засадах [107].

Таким чином, участь греко-католицького духовенства у культурному, науково-освітньому та політичному житті Східної Галичини визначалося участю у політичному житті, виборчому русі, освітніх закладах та школах а також публікаційна діяльність на морально-релігійну тематику. Велику увагу на науково-освітню діяльність внесли Монахині Чину св. Василя Великого Сестри Василіянки, які підтримували та забезпечували діяльність шкіл при монастирях.

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В ШКОЛІ

Важливість та актуальність даної магістерської роботи визначається використанням її у навчально-виховному процесі на уроках історії України загальноосвітньої та середньої школи.

Тема магістерської роботи займає важливе місце при вивченні історії України у школі та ознайомленні із основами релігій в Україні. Релігія та Церква були важливими у житті українського народу протягом усієї історії, оскільки завдяки підтримці Церкви здійснювалися військові походи козаків, за допомогою Церкви ухвалювались значні рішення в історії України, Церква мала вплив на педагогічне середовище та активно займалося просвітницькою діяльністю. Матеріали магістерської роботи слід використовувати як на уроках історії України (9 клас), а також на тематичному факультативі, що значно розширить кругозір учнів та їх знання про історію та діяльність однієї із найбільших Церков України – греко-католицької.

Використання матеріалів даної наукової роботи доречним буде на тематичних факультативах, оскільки на даних заняттях, учні зможуть узагальнено вивчити дану тему. Зазначимо, що факультатив – навчальний предмет або курс, завдяки якому учні додаткового вивчають за власним бажанням з метою кращого поглиблення й розширення власних знань. Факультативні заняття сприяють та допомагають у розвитку творчих здібностей учнів, талантів, оскільки вони самостійно обирають факультативи за власним бажанням, уподобаннями та інтересами.

Відзначимо, що запровадження у середній школі факультативних занять сприяє активності учнів у навчальному та виховному процесі, стимулює їх до конкретного наукового вивчення або тривалої роботи над дослідженням певної проблематики [102, с. 144-145].

Одна з важливих особливостей навчально-виховного процесу має полягати в інтенсифікації інформаційної, загальнорозвивальної його функцій на основі широкого, різнобічного інформування молодого покоління про довкілля і власну особистість та залучення до нових видів діяльності. З огляду на обмеженість навчального часу не можна задовольнити цю вимогу на обов'язкових заняттях. Саме факультативне навчання має значні резерви. Співвіднесення загальної спрямованості доцільних впливів на особистість підлітків з визначеними функціями факультативів свідчить, що такі впливи можуть бути здійснені переважно в процесі й реалізації розвивальної функції факультативів. Тож саме ця функція має стати в основній школі провідною й позначитися як на змісті факультативів, так і на організації їх вивчення.

Зміст факультативів має орієнтуватися на тих людей (а їх більшість), які мають різнобічні інтереси, але ще не визначилися з головним, а отже, повинен охоплювати різноманітність проблем, висвітлювати різні сторони навколишнього світу, показувати учням, чим слід цікавитися і що робити, задовольняти принцип науковості. Інформація має бути достатньо глибокою й вірогідною, відповідати сучасному науковому розумінню предмета розгляду, а обсяг і зміст знань такими, щоб, з одного боку, відобразити інформацію, достатню для розуміння сутності наукової картини світу, а з іншого, – забезпечити доступність навчання, орієнтуватися на зону найближчого розвитку [33, с. 9].

Як уроки так і факультативи можуть бути кількох типів і мати певну структуру. Найпоширеніші є чотири типи факультативних курсів:

- курси, які поглиблюють програмовий матеріал, що вивчається на уроках;
- позапрограмові факультативні курси;
- факультативи, зорієнтовані на практичне застосування знань;
- факультативи, що мають міжпредметний характер [102, с. 145].

Серед вітчизняних педагогів у практиці, зазвичай, домінують комбіновані факультативні заняття, що не завжди виправдано (не беремо до

уваги заняття зі складання заліків) [27, с. 44]. Для використання матеріалів магістерської роботи доречним буде використати перший тип факультативу.

Варто зазначити, що як на факультативних заняттях, так і на обов'язкових, добір методів навчання зумовлений низкою загальнодидактичних чинників: дидактичними та виховними цілями заняття; змістом і характером навчального матеріалу; станом підготовки учнів, їхнім навантаженням; рівнем опанування вчителем методики проведення різних за формою занять; узгодженням занять у розкладі; шкільним середовщем; формою заняття.

Зазначимо, що факультативним заняттям притаманні окремі специфічні чинники, які, зазвичай, впливають на вибір методів навчання. Зокрема, це запити й побажання учнів, індивідуальні особливості кожного, а також мотиви, які спонукали учнів до факультативного заняття.

Серед різних форм занять, розроблених у дидактиці, меті та завданням факультативних занять найбільше відповідають диспути, конференції, практичні заняття, екскурсії, дидактичні ігри. Вони сприяють активізації особистості, виявленню її індивідуальних особливостей, нахилів і здібностей, задоволенню пізнавальних інтересів. Учні мають обов'язково брати участь у виборі форм факультативних занять та в їх безпосередній підготовці. За цієї умови вони не сприйматимуть майбутню роботу як нав'язану вчителем. Адже її зміст і методи визначалися в результаті співпраці всіх учасників навчально-виховного процесу. Тобто під час обговорення передбачуваної організації заняття, методики його проведення та видів діяльності учнів забезпечується внутрішнє сприйняття цієї діяльності, що позитивно позначається на її здійсненні [27, с. 45-46].

Вітчизняний дослідник В. Кизенко підсумовує, що більшість учителів вважають факультативні заняття дієвим задоволенням інтересів учнів саме старших класів. Уже навіть поверховий аналіз розуміння учителями функцій і особливостей факультативного навчання свідчить про недооцінку ними ролі факультативів саме в процесі пошуку учнями сфери своїх інтересів. Недоліки

використання факультативної форми навчання у ЗНЗ обумовлені і недостатнім теоретичним розробленням проблеми факультативів у педагогічній науці щодо сучасних умов і завдань ЗНЗ. Нерозробленість їх у науці негативно позначається не тільки на факультативному навчанні в ЗНЗ, а й загалом на процесі формування особистості учня [34, с. 7].

Проведення факультативів на релігійну та просвітницьку тематику сприяють навчально-виховному процесу у школі, виховують у дітей толерантне ставлення до різних релігій та конфесій, навчають розумінню основ різних конфесій та інше.

Отже, факультатив є одним із засобів використання матеріалів магістерської роботи у науково-освітньому процесі у середній школі. Слід використовувати відповідні види та форми факультативів для більш цілісного вивчення тієї чи іншої теми.

Для поглибленого вивчення матеріалів магістерської роботи на факультативах нами обрано один із типів таких занять: *курси, які поглиблюють програмовий матеріал, що вивчається на уроках*. Проведення такого заняття відбуватиметься завдяки одним із головних підходів у навчальному процесі: *дискусія, кейс-технологія, штурмова атака та дидактичні ігри..*

Дискусія – один із методів обговорення питання, яке вивчається. Вона передбачає колективне обговорення якоїсь спірної проблематики [103]. Одним із найпоширеніших видів дискусії є справжня навчальна дискусія, що спеціально організовується для розгляду важливої дидактичної проблеми. Даний вид дискусії є найбільш підходящим під час факультативу на тему «Просвітницька діяльність греко-католицького духовенства у Східній Галичині другої половини XIX – початку XX ст.».

Головну роль у забезпеченні ефективності дискусії відіграють правила ведення. Зокрема, вирішальне значення у цьому відіграють творча ініціатива педагога та активна участь учнів.

Правила ведення дискусії:

- ✓ точне визначення навчальної проблеми, що підлягає обговоренню;
- ✓ докладне уявлення про методи, прийоми і способи її розв'язання;
- ✓ чітке визначення змісту понять, термінів і категорій, які використовуватимуть учасники дискусії;
- ✓ обов'язкове обґрунтування власної позиції;
- ✓ можливість відкритого висловлювання своїх думок і шанобливе ставлення до опонентів та їхніх поглядів [103].

Дидактично-виховної мети дискусії буде досягнуто тільки за умови дотримання всіма її учасниками правил.

Метод навчальної дискусії дозволяє максимально повно використовувати досвід учасників дискусії, що сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу, оскільки під час групової дискусії не викладач доводить те, що є вірним, а самі учасники знаходять докази пропозицій викладача. Навчальні дискусії є найбільш ефективними у процесі вивчення та опрацювання складного матеріалу, оскільки вони сприяють кращому засвоєнню даного матеріалу, а також допомагають формувати необхідні навички. Цей активний метод навчання забезпечує можливості зворотнього зв'язку [81, с. 413-414].

На підготовчому етапі наукової дискусії визначається проблема для обговорення, зокрема у нашому випадку буде «Роль греко-католицького духовенства у підвищенні духовного, просвітницького та політичного життя селян Східної Галичини», з огляду на актуальність даної тематики на сучасному етапі. Церква завжди була провідником морального та духовного виховання населення, а найбільше піднесення саме просвітницької роботи греко-католицького духовенства припав на XIX – початок XX ст., пов'язаний і з національно-культурним розвитком яке певний час очолювали саме представники УГКЦ. Для дискусії пропонується три проблеми:

- ✓ роль греко-католицького духовенства у моральному та духовному вихованні молоді;
- ✓ участь у просвітницьких рухах;
- ✓ політичне бачення греко-католицького духовенства.

Учасники факультативи розділені на три групи, із обранням однієї із трьох запропонованих проблем для дискусії. Для вивчення обраної тематики пропонується 10 хв. часу для підготовки до дискусії. У разі виникнення уточнюючих питань серед груп, вчитель допомагає групам. Від кожної групи виступають один-два учасники із викладенням точки зору щодо тематики обговорення. Після виступів учасників кожної із груп на вибрані теми, спільно із вчителем визначається спільна точка зору щодо проблеми обговорення із подальшою фіксацією на дошці.

На завершення наукової дискусії вчитель підсумовує виступи учасників дискусії, визначаючи для кожної групи вирішення даної проблеми, а також пропонує учням оцінити можливість співвідношення вирішення даних тематик у сучасних умовах.

Отже, дискусіє є одним із видів наукового процесу під час факультативу, завдяки якому різні проблеми обговорюються у групах, для більш цілісного вивчення та вирішення.

У сучасних умовах глобалізації та розвитку новітніх технологій, освітній процес активно залучає інноваційні технології, які значно покращували б пізнання та засвоєння нового матеріалу на уроках або факультативах. Чільне місце останнім часом у методиці посідає метод аналізу ситуацій – кейс-технології.

Проблема впровадження методу кейс-технологію в практику загальної середньої освіти в даний час є досить актуальною, що обумовлюється двома тенденціями:

- ✓ перша витікає із загальної спрямованості розвитку освіти, її орієнтації не стільки на отримання конкретних знань, скільки на формування компетентностей, умінь і навиків розумової діяльності, розвиток індивідуальних особливостей дитини, серед яких значна увага приділяється здібностям до навчання, зміни парадигми мислення, умінню переосмислювати величезні масиви інформації;

- ✓ друга витікає з розвитку вимог до якості випускника школи, який повинен володіти також здатністю оптимальної поведінки в різних ситуаціях, відрізнятися системністю і ефективністю дій в умовах кризи [24].

На факультативі «Просвітницька діяльність греко-католицького духовенства у Східній Галичині другої половини XIX – початку XX ст». потрібно залучити кейс-технологію для обговорення важливої теми «Участь греко-католицького духовенства у національно-культурному відродженні українського народу», над якою усі мікрогрупи одночасно працюють над цим кейсом, проводячи дебати та конкуруючи між собою.

На попередньому заняття учнів факультативу можна поділити на три підгрупи по три особи, де обрано лідера, який організовуватиме роботу своєї групи. Групам попередньо пропонується тема для підготовки кейс-технології та майбутньої дискусії.

На початку факультативного заняття слід наголосити на мотивіційній основі. Доречними тут будуть слова українського історика О. Субтельного:

«Говорити про західноукраїнську інтелігенцію початку XIX ст. – хзначить говорити про духовенство. І справді, оскільки духовенство було єдиною соціальною групою, що могла користуватися перевагами вищої освіти в Австрійській імперії, вища освіта на Західній Україні практично стала синонімом освіти богословської. Так, на початку 1840-х років із майже 400 студентів-українців Львівського університету та інших закладів 295 навчалися теології, в той час як майже вся решта займалися філософськими дисциплінами, котрі також входили до курсу богослов'я. Іншими доказом переважання священників серед інтелігенції є те, що із 43 книжок, написаних між 1837 і 1850 рр. українською мовою, 40 належало перу священників.

Лише у другій половині XIX ст. вагомим чинником на Західній Україні стане світська інтелігенція – вчителі, юристи, вчені, письменники та чиновники. Втім, не слід вважати кожного священника інтелігентом. Величезну більшість духовенства становили бідні сільські священники, котрі за

своїм інтелектуальним рівнем ледве підіймалися над селянами. Й лише його невелика частка, зосереджена в таких містах, як Львів і Перемишль (тобто центрах церковної адміністрації, що мали заклади вищої освіти, бібліотеки та друкарні), мала змогу брати участь у культурному житті.

Навіть за сприятливих обставин інтелектуальному розвитку духовенства перешкоджали його природна консервативність, рабська відданість династії Габсбургів. Тонкий прошарок освічених західних українців – людей за суттю своєю провінційних і консервативних – із надзвичайною підозріливістю сприймав нові ідеї, примножуючи свої обмежені інтелектуальні ресурси навколо таких другорядних (хоч і гостро деатованих) питань, як абетки, календарів та церковні обряди. Для тих небагатьох, хто прагнув ознайомитися з більш радикальними західними ідеями чи взяти участь у революційній діяльності, єдина можливість для цього відкривалися у контексті польського руху» [99, с. 214-215].

Усім групам слід дати уточнюючі запитання для чіткого розуміння теми кейсу:

- 1) Яка основна проблема кейсу і в чому вона полягає?
- 2) Чому в Галичині саме греко-католицьке духовенство стало тією силою, яка змогла очилити національно-культурне відродження?
- 3) Хто очолював національно-культурне відродження в Наддніпрянській Україні?
- 4) Чому, на вашу думку, православне духовенство не змогло відіграти таку роль на Наддніпрянській Україні?

Наступним кроком є виступи спікерів від кожної групи, де вони обґрунтовують свою позицію щодо ролі греко-католицького духовенства у національно-культурному відродженні XIX – початку XX ст. за допомогою кейс-технології. Дані виступи можуть супроводжуватися відповідною презентацією або іншими іншими сучасними інформаційними засобами. Після чого відбувається обговорення в аудиторії під керівництвом вчителя.

За завершальному етапі факультативного заняття відбувається підбиття підсумків. Із заключним словом виступає вчитель: *національно-культурне відродження українського народу, що розпочалося наприкінці XVIII ст. мало значний вплив на подальшу історію українських земель та власне українського народу. В умовах повної відсутності національної інтелігенції на Західній Україні, роль сподвижника національного та культурного відродження взяло на себе греко-католицьке духовенство, яке на початку XIX ст. було чи не єдиною активною верствою населення яке мало освіченність та досить високий рівень знань із різних галузей гуманітарних наук. Важливу роль відігравали духовні навчальні заклади, семінарії та інститути а також відкриті парафіяльні школи, за ініціативи греко-католицьких єпископів та митрополитів. Священники поширювали освіту, нові знання серед населення Східної Галичини, пропагували українську культуру та все народне.*

Отже, кейс-технологія – одна із інноваційних навчальних технологій, призначена для якісно нового рівня розуміння матеріалу серед учнів на різного роду заняттях.

При проведенні факультативного заняття на тему «Просвітницька діяльність греко-католицького духовенства у Східній Галичині другої половини XIX – початку XX ст.» слід використати сучасні інтерактивні методи навчання. Слід погодитися із О. Пишко, що використання інтеракції в навчальному процесі дозволяє організувати навчання таким чином, щоб учень навчився застосовувати здобуті знання і набуті вміння в житті, зрозумів, що вони можуть стати в нагоді в будь-якій життєвій ситуації – як на професійному, так і на соціально-побутовому рівні, – зрозумів, що будь-яка з наук не існує сама по собі, а тісно пов'язана з життям [59].

Одним із важливих та ефективних інтерактивних методів є «мозговий штурм». Це ефективний метод колективного обговорення, пошук рішень шляхом вільного висловлювання думок всіх учасників. Як свідчить практика, шляхом «мозкового штурму» всього за кілька хвилин можна визначити десятки ідей. На занятті називається тема дискусії і запрошується учнів узяти

участь в обговоренні шляхом «штурму», який організовується за такими етапами:

- ✓ Усі учасники пропонують ідеї щодо розв'язання порушеної проблеми;
- ✓ Ідеї записуються на дошці;
- ✓ Якщо група вважає кількість поданих ідей достатньою, запис їх припиняється;
- ✓ Після того, як майже всі ідеї зібрані, вони групуються, аналізуються і відбираються;
- ✓ Вибираються ті, що можуть допомогти розв'язати порушену проблему [22].

Наприклад, під час факультативного заняття у 9-класі на тему: «Просвітницька діяльність греко-католицького духовенства у Східній Галичині другої половини XIX – початку XX ст.» для мозгового штурму пропонується запитання:

«Як, на вашу думку, з якою метою греко-католицьке духовенство здійснювало просвітницьку діяльність?».

Усі учасники факультативу відшукують відповідь на поставлену проблему, оголошують власне бачення цієї проблеми. Послідовно на дошці записуються запропоновані варіанти (доки усі присутні не висловляться, або до закінчення ідей). Серед запропонованих учнями ідей аналізуються ті, які є найближчими до істини проблеми і формується спільна думка стосовно запропоновано питання.

Отже, мозгова атака – як один із інтерактивних методів навчання слід використовувати на факультативних заняттях з історії України, адже сприяє пошуку рішень а також колективності.

Для загального вивчення історичних портретів, явищ та подій на факультативах з історії України (9 клас) слід використовувати дидактичні ігри, які в ігровій манері допоможуть детально вивчити відомих діячів греко-

католицької церкви у XIX – початку XX ст. Зокрема, нами використано наступні дидактичні ігри: *«впізнай героя»*, *«герой, дата, подія»*, *«дерево пізнання»*, *«мандрівник часу»*, *«реставратор»* та *«історичне плутання»*.

Важливою дидактичною грою є *«Впізнай героя»*, в якій учням пропонується інформація про історичного діяча, де вони мають «впізнати» та вказати діяча. Один з учасників гри на хвилику виходить із класу. Учні під керівництвом учителя «задумують» героя, а тоді пропонують відгадати його. Гравцеві, що відгадує, дозволено задавати запитання, проте такі, відповідь на які складають слова «так», «ні», «частково». Кількість питань можна обмежити до п'яти й обумовити, аби між запитаннями пауза тривала не довше 30 секунд. Якщо гравець не справляється з завданням, він поступається місцем іншому. Обумовити також треба й те, що учень, який задає заборонені запитання типу «Це Андрей Шептицький?», одразу вибуває з гри. Для гри можна використовувати флеш-карти (див. додатки Є, Ж, З).

Для повторення вивченого матеріалу можна використати і таку гру як *«Герой, дата, подія»*. У грі бере участь увесь клас. Ведучий проходить повз учасників гри, що сидять за партами і просить одного з них назвати героя, іншого – дату, а третього – подію. Перший учень називає ім'я історичної особи, наступний учасник – дату(дати), пов'язану з цією особою, а третій – називає подію(події), пов'язану з ним. Наприклад:

Спиридон Литвинович – 1868 – «Просвіта»

Сильвестр Сембратович – 1897 – Руський дівочий інститут у Львові

Андрей Шептицький – 1909 – «Відродження».

Значний розвивальний ефект на факультативі має гра *«Дерево пізнання»*. Зокрема, учням пропонується скласти 2-3 запитання до матеріалу, присвяченому діяльності митрополита С. Сембратовича. Вони можуть бути такими: *В чому полягає просвітницька діяльність С. Сембратовича?, Яких принципів дотримувався митрополит у своїй душпастирській роботі?, Який вплив на українське населення та греко-католицьку церкву мала просвітницька діяльність С. Сембратовича?.*

Запитання занотовуються на маленьких аркушах і подаються учителеві. Найзмістовніші з них учитель відзначає як запитання-переможці й причіплює до «дерева пізнання», яке можна зробити на ватмані або прикріпити до дошки. На наступному факультативному занятті перевірка засвоєного матеріалу може відбутися у межах тієї ж гри: учні знімають листочки з дерева, відповідаючи на складені питання.

Створенню необхідного ігрового антуражу, підвищенню зацікавленості та творчості учнів сприяє гра *«Мандрівник часу»* як один із різновидів рольової гри. Для прикладу можна навести *«Подорож у часи Австро-Угорської імперії середини XIX – початку XX ст.»*. Учням пропонується подати відомості із становища українського народу загалом та греко-католицького духовенства зокрема.

Важливою дидактичною грою для розвитку словесно-логічного мислення є *«Реставратор»*. Учасники факультативу «реставрують» текст із описом про участь греко-католицького духовенства у просвітницькому русі в Галичині. Зокрема учнів пропонується наступний текст:

«Власне ця обставина і зумовила досить швидке кількісне зростання української інтелігенції, провідне місце в якій належало г _____-к _____у духовенству. Саме д _____ вже у середині XIX ст. створювало своєрідні церковні б _____ – які певною мірою були нащадками традиційних розсадників української культури. У таких братствах гуртувалися селяни та міщани, а у містах – найсвідоміші елементи з ремісничих та урядничих станів. «Братства, – пише Микола Творидло, – подекуди мали свої запомогов каси» і прагнули бути виразниками н _____ та суспільної ідеї, котра на той час була ще відносно слабкою. По селах с _____ переважно звертали увагу на економічне становище українського народу як на проблему першої ваги і навіть інколи «в цих справах забирали важний голос». У 1849 р. шляхта львівських братств звернулася до братств Галичини, щоби всі дбали та запроваджували ш _____ з дяко-учителями, котрі би показували людям

ремісничі та господарські знаряддя. Такі братства виступали за т _____ населення, знищення п _____, яке укорінилося серед галичан».

Важливою для вивчення факультативного матеріалу є гра **«Історичне плутання»**. Учням пропонується відповідний текст присвячений просвітницькій діяльності греко-католицького духовенства у Східній Галичині у середині XIX – початку XX ст. Потрібно розділити учасників факультативу на групи, і вони повинні визначити, де помилки у тексті, та виграє той, хто швидше визначить помилки. Пропонується наступний текст: *У 60-х рр. XIX ст. у Східній Галичині масовим явищем знову нестало пияцтво. Це було пов'язано із стабільністю духовного, політичного і фінансового становища дуалістичної Австро-Угорської імперії, пом'якшенням відносин із Пруссією, що безумовно непозначилося на житті сільського населення, яке було на межі голоду. У такій ситуації греко-католицьке духовенство знову стало рушійною силою антиалкогольного руху 1860-х рр.*

У даному дослідженні доречним буде використання факультативу «Видатні постаті України», у якому особливу увагу слід приділити діячам греко-католицької церкви у XIX – початку XX ст., зокрема, митрополитам, Михайлу Левицькому, Григорію Яхимовичу, Спиридону Литвиновичу, Йосифу Сембратовичу, Сильвестру Сембратовичу, Юліану Сас-Куїловському, Андрею Шептицькому та священникам нижих чинів. Зазначимо, що вивчення історичних діячів сприяє формуванню у молодого покоління орієнтирів, спрямованих на цілісне позитивне бачення.

Наголосимо, що кожне покоління, нація пишаються своїми видатними діячами та людьми. Відбір видатних осіб для вивчення має водночас суб'єктивний характер, адже залежить, зазвичай, від існуючих освітніх традицій. Так, із проголошенням Незалежності України героями постали козацькі лідери, діячі національно-визвольного руху та безпосередньо діячі Церкви, які в попередні роки були заборонені [85].

У наш час без вивчення особистостей видатних діячів, знання історії не може бути повним із кількох причин:

- 1) Кожна особистість – це не тільки людина як така, а й виразник інтересів певної соціальної групи. Тому передусім особа цікава саме через свою діяльність.
- 2) Більшість особистостей не були прихильниками якоїсь однієї ідеї, а змінювали свої ідеали під впливом інших Осіб, реалій життя тощо. Саме це допомагає зрозуміти і відчутти специфічні ознаки епохи.
- 3) ЗМІ, художні твори, наукові праці іноді дають такі неоднозначні оцінки історичної постаті, що її важко сприймати. Таке різне трактування і є ознакою зміни епох та їх ідеалів.
- 4) Учнівська молодь часто обирає собі кумирів, не вдаючись до глибокого вивчення їхніх ідей, праць, діяльності. Таким чином, вдумливе вивчення особистості видатного діяча сприятиме як більш глибокому пізнанню історії [85].

Варто відзначити, що будь-яка особистість – це багат шарова структура, що складається з великої кількості взаємопов'язаних, взаємозалежних підструктур, які взаємодіють, визначають і навіть компенсують одна одну. Умовно всі якості особистості можуть бути розподілені за чотирма рівнями. Рівень темпераменту зумовлюється спадковістю; рівень особливостей психічних процесів - як спадковістю, так і певною мірою соціальним середовищем; рівень досвіду особистості і рівень спрямованості особистості-соціальним середовищем [83].

Для рівноцінного використання вивчення історичних осіб на уроках історії України слід виділити певний термінологічний апарат, для їх чіткого розмежування. Зокрема, виокремимо наступні поняття: історичний портрет, політичний портрет, історична особа. Пропонуємо наступні визначення:

- Історичний портрет – характеристика особи в контексті біографічних даних, світогляду, основних етапів життя;
- Політичний портрет – характеристика особи в контексті світогляду, основних етапів життя;

- Історична особа – особистість із яскраво вираженою індивідуальністю, що залишила значний слід в історії [84].

Вказаний факультатив спрямований та орієнтований на представлення і вивчення біографій відомих постатей України, у даному випадку церковних. Для цього учням пропонується вивчити історичну постать очима її сучасника, а також – очима нашого часу у якості дослідника чи журналіста.

До основних завдань даного курсу факультативу віднесемо розширення знань учнів про історичні постаті, дослідження їхньої діяльності, ознайомлення з найвизначнішими діячами УГКЦ, їхніми працями та внеском в просвітницьку роботу, виховання в учнів поваги до минулого на прикладі видатних осіб в історії України XIX – початку XX ст.

Такиим чином, використання матеріалів магістерської роботи на заняттях історії у середній школі базується на проведенні факультативного заняття із залученням матеріалів наукової роботи. На факультативному занятті доречним буде використання сучасних наукових методів, зокрема кейс-технології, а також бесід, мозгового штурму та дидактичних ігор.

ВИСНОВКИ

Просвітницька діяльність греко-католицького духовенства у Східній Галичині другої половини XIX – початку XX ст. є особливо актуальною у сучасних умовах, зважаючи на багатовекторність цієї діяльності та її масштаби.

При дослідженні та вивченні будь-якої наукової тематики обов'язковим є використання джерелознавчої бази. У магістерській роботі використано значне коло наукових праць, що умовно можна поділити на три групи. До першої відносим опубліковані документи та матеріали, зокрема шематизми із Львівської, Станіславівської, Перемишльської, Самбірської та Сяноцької архієпархій. Особливо цінними тут є документи із діяльності Андрея Шептицького, його пастирські послання та інше. До другої групи джерел ми відносимо матеріали з періодичних видань, зокрема публікації на сторінках греко-католицького часопису *«Львівсько-архієпархіяльні відомості»*, де розміщені публікації, направлені до духівництва та місцевого населення. Третя група джерел представлена мемуарними записами та спогадами відомих діячів і священників. Особливо цінними є спогади громадського діяча Є. Олеського та священника О. Пристая, які висвітлили основні думки стосовно діяльності греко-католицького духовенства у Галичині у другій половині XIX – початку XX ст.

Аналіз вивчення та дослідження історіографічної бази наукової роботи просвітницької діяльності греко-католицького духовенства у Східній Галичині другої половини XIX – початку XX ст. дозволяє виділити дві групи історіографічних праць. До першої групи історіографічних матеріалів відносимо напрацювання діаспорних істориків та науковців, які у своїх дослідницьких матеріалах безпосередньо або частково вивчали роль греко-католицького духовенства у культурному, політичному та духовному житті населення. У сферу їх зацікавлень та досліджень слід віднести внесок у економіко-господарське життя краю, вплив на суспільно-політичне становище та народницький рух. Загалом, діаспорні дослідники у своїх працях

використовували, зазвичай, спогади учасників подій та інше. Другу групу історіографії становлять праці вітчизняних дослідників та істориків. Сфера їх зацікавлень становить напрями просвітницької діяльності священників та керівників греко-католицької церкви. У своїх наукових розвідках та монографіях вчені розкривають роль греко-католицького духовенства в антиалкогольній політиці, боротьбі за тверезість, участь у громадських товариствах та гуртках, вихованні молодого покоління, економіко-господарське життя сільського населення, суспільно-політичне життя, шкільництва та інше.

Період XIX – початку XX ст. характеризується національно-культурним відродженням, яке було поширене серед народів Центрально-Східної Європи. На першому етапі (кінець XVIII – 30-ті рр. XIX ст.) провідну роль у цьому відіграло греко-католицьке духовенство, яке зберегло свої позиції і протягом XIX ст., особливо на території Східної Галичини. У зазначений час територія Галичини входила до складу Австрійської імперії як коронний край Галіції та Володимирії. Більшість населення краю з складалося з українців і поляків, однак, намісником краю зазвичай були поляки, які в дечому нетолерантно ставились до українців, внаслідок чого виникали конфлікти та суперечності між народами. Важливим зрушенням стала Весна народів 1848-1849 рр., коли змінилися умови та реалії суспільно-політичного життя краю.

Важливою верствою населення у Східній Галичині у XIX ст. залишалося духовенство, зазвичай, греко-католицьке, адже більшість населення сповідувало греко-католицизм. Греко-католицьке духовенство на чолі з Галицькими митрополитами сповідувало політику підвищення культурного, духовного, суспільно-політичного життя сільського населення та всіляко втілювали свої ідеї у життя. Варто відмітити, що греко-католицьке духовенство відіграло провідну роль у заснуванні та діяльності просвітницьких товариств та інше. Серед засновників та активних учасників товариства «Просвіта» були греко-католицькі священники, які активно

залучали сільське населення до роботи у товаристві. Місцеві парохі організовували читальні від Товариства на селах та крамниці.

Греко-католицьке духовенство проводило політику поліпшення економіко-господарського життя селян Східної Галичини. Духовенство на власному прикладі намагалося поліпшити уміння та знання селян у веденні господарств, відкритті тематичних гуртків та інше. За сприянням духовенства випускалися тематичні часописи та журнали, на сторінках яких в доступній формі подавалися нові форми ведення домашнього господарства. Окрім цього греко-католицьке духовенство стояло у витоках національного кредитування та утворенні кредитних товариств, куди залучали гроші селян, для їх збереження.

На межі XIX-XX ст. важливою проблемою у суспільному та господарському житті Східної Галичини була еміграція населення до Північної та Південної Америки. Серед греко-католицького духовенства ця проблема була досить актуальною, оскільки у цьому вони вбачали у поліпшенні соціально-економічного життя сільського населення. Священники на місцях допомагали людям, які повернулися, раціонально використати гроші, зокрема для господарських або життєвих потреб.

Важливим напрямом просвітницької діяльності греко-католицького духовенства у Східній Галичині другої половини XIX – початку XX ст. був антиалкогольний рух, спрямований на отверезіння населення краю. Духовенство стояло біля зародження братств тверезості, куди залучали селян яке страждали від алкоголізму. У братстві люди давали клятву, що більше не будуть вживати алкоголь та вестимуть антиалкогольний спосіб життя. Важливим у вирішенні даного питання вважається діяльність товариства «Відродження», якому підпорядковувалися всі братства тверезості. Саме за ініціативи товариства проводилися акції проти діяльності корчм та шинків, публікувалася відповідна тематична література, спрямована на висвітлення даної проблематики серед населення Східної Галичини.

З огляду на вищесказане, просвітницька діяльність греко-католицького духовенства базувалась на підтримці вищого керівництва Церкви – митрополитів а також Папи Римського. Зокрема, митрополити різними методами та способами підтримували діяльність духовенства на місцях, надавали необхідну літературу, фінанси та інше. Найбільшу роботу у даній сфері виконали митрополити С. Сембратович та А. Шептицький, які з власних коштів виділяли фінанси для підтримки діяльності того чи іншого товариства.

Греко-католицьке духовенство важливу роль відіграло у культурному, науково-освітньому та політичному житті Східної Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Особливо варто виділити діяльність священників у вихованні національно-патріотичних почуттів, релігійних та моральних цінностей. Саме у вихованні молоді духовенство бачило покращення життя у різних сферах, однак, особливо у духовному та моральному. З огляду на це, духовенство активно підтримувало діяльність шкіл та здійснювало педагогічно-просвітницьку діяльність. Особливу роль у цьому відігравали Монахині Чину св. Василя Великого Сестри Василіянки, які при монастирях проводили шкільні заняття та опікувалися малозабезпеченими родинами.

Для кращої реалізації морального виховання та педагогічно-просвітницької діяльності духовенство активно проводило видавничу діяльність. Зокрема, у першу чергу, публікували науково-педагогічні видання для покращення освітнього рівня молоді, а також суто релігійні видання - для старшого покоління і підняття їх духовного та морального рівня.

Окрім громадської, педагогічно-просвітницької та культурницької діяльності греко-католицьке духовенство активно займалося політичною діяльністю. Вона базувалась на участі у політичному житті краю та участі на виборах до Парламенту та Крайового сейму. Починаючи від 1848 р., значна частина серед депутатів у Парламенті та Сеймі була представлена духовенством, зокрема греко-католицьким. Серед депутатів були як прості місцеві священники, так і митрополити. Окрім цього, греко-католицьке

духовенство здійснювало активну політичну діяльність на місцях, організовувало віче, збори та інше.

УГКЦ та її духовенство справили значний вплив на українське національно-культурне життя Східної Галичини другої половини XIX – початку XX ст. Активна просвітницька діяльність греко-католицького священицтва сприяла пробудженню національної самосвідомості галицьких українців, прискорила процес їхньої етнічної та політичної консолідації, що стало важливою духовною підвалиною українського національного відродження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Опубліковані документи і матеріали

1. Альманах Станиславської землі. Збірн. матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. В 2-х тт. Т. 1. / Ред. упоряд. Б. Кравців, М. Климишин. Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен; Париж, 1975. 959 с.; Т.2. 1985. 900 с.
2. Блажейовський Д. Історичний тематизм Перемиської єпархії з включенням Апостольської Адміністрації Лемківщина (1828–1939). Львів: Каменярь, 1995. 1008 с.
3. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Том II. Церква і суспільне питання. Кн. 2: Листування / За ред. А. Кравчук – Львів: Місіонер, 1999. – С. 571–1096.
4. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність: Документи і матеріали 1899–1944. Том II: Церква і суспільне питання. Кн. 1: Пастирське вчення та діяльність. Львів: Місіонер, 1998. 572 с.
5. Митрополит Андрей. Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. Том II: Церква і суспільне питання; Кн. 1: Пастирське вчення та діяльність / За ред. А. Кравчук. Львів, 1998. 572 с.
6. Просвіта: історія та сучасність (1868–1998): збірник матеріалів та документів, присвячених 130-річчю ВУТ «Просвіта» ім.Тараса Шевченка. упоряд., ред. В.Германа. Київ: Вид.центр «Просвіта»; Веселка, 1998. 488 с.
7. Фундація Кардинала Д-ра Сильвестра Сембратовича для виховання и образования рускіх дівчат під назвою: «Рускій дівочий Інститут у Львові»: Основательна грамота. *Душпастир*. 1898. Ч. 13–14. С. 317–322.
8. Церква і церковна єдність: документи і матеріали. 1899-1944.: Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність / гол. ред. А. Кравчук ; Постуляція Митрополита Андрея Шептицького, Центральний історичний архів України, Львів. Львів: Свічадо, 1995. 523 с.

9. Шематизмъ всего клира греко-католицкои Митрополичои Архієпархіи Львѣвскои на рѣкъ 1909. Львѣвъ, 1909. 456 с.
10. Шематизмъ всего клира греко-католической Епархіи Станиславѣвскои на рѣкъ Божій 1913. Станиславѣвъ, 1913. 495 с.
11. Шематизмъ, всего клира греко-католического Епархій соединеныхъ Перемыской, Самборской и Саноцкой на рокъ водъ рожд. Хр. 1910. Перемышль, 1909. 573 с.

Періодичні видання

12. Архієпископське послання про читальні. *Львівско-архієпархіальні відомості*. 1890. Ч. IX. С. 125–144
13. Доручення духовенству і читальням передплачувати часопис «Дзвінок». *Львівско-архієпархіальні відомості*. 1890. Ч. XV. С. 214
14. Доручення митрополичого ординаріату духовенству, щоб відвертали бажаючих емігрувати в Бразилію. *Львівско-архієпархіальні відомості*. 1891. Ч. V. С. 78–79.

Мемуари та спогади

15. Олесницький Є. Сторінки з мого життя: і-ІІ частини. Передрук вид. 1935р. з дод. матеріалами. Стрий: Щедрик, 2007. 384 с.
16. Пристай О. З Трускавця у світ хмародерів: споми́ни з минулого й сучасного. Том II. Львів-Ньюйорк, 1935. 366 с.

Монографії та статті

17. Андрухів І. Станіславівська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект: наукова монографія. Надвірна: Надвірянська друкарня, 2010. 500 с.
18. Антоняк І. Політичні дилеми Греко-католицької церкви в Галичині в останній чверті XIX століття (На прикладі діяльності митрополита Сильвестра Сембратовича). *Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск: Львів: місто – суспільство – культура:*

- Збірник наукових праць. 2012. Том 8. Частина 2: Культура, освіта, наука, церква. С. 70–94.*
19. Аркуша О. Олександр Барвінський (до 150-річчя від дня народження). – Львів, 1997. С. 11–12.
 20. Аркуша О. Український національно політичний рух у Галичині наприкінці 80 х рр. ХІХ ст. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Випуск 3–4. 1997. С. 119–120.
 21. Білий Б. Греко-католицькі владики, священники, миряни Перемиської єпархії у справі збереження віри, обрядів, традицій, освіти, культури та національної тотожності. *Світогляд*, 2017, № 3 (65). С. 64-75.
 22. Блог вчителя історії Притули Сніжани Вікторівни. URL: <http://snizanapritula.blogspot.com/2015/11/blog-post.html> (дата звернення: 5.11.2021)
 23. Божко Н., Цубов Л. Благодійницька та меценатська діяльність митрополита Андрея Шептицького у царині культурно-мистецької спадщини. *Historical and cultural studies*. 2015. Vol. 2, Num. 1. С. 25– 29.
 24. Використання методу case study у навчальному процесі при викладанні історії як один із способів реалізації компетентнісного підходу. *Allreferat*. URL: https://allreferat.com.ua/uk/pedagogika_metoduka_vukladanny/diplomnaya/5900 (дата звернення: 5.11.2021)
 25. Глистюк Я. Діяльність студентських товариств греко-католицької духовної семінарії у Львові (1849–1914). *Львів: місто, суспільство, культура. Львів– Краків: діалог міст в історичній ретроспективі*. 2007. Т. 6. С. 263–264.
 26. Гончарук Т. Галицькі митрополити. Тернопіль: Горлиця, 2002. 112 с.
 27. Дидактичні засади диференціації навчання в основній школі : монографія. За наук. ред. В. І. Кизенка. К. : Педагогічна думка, 2012. 216 с.

- 28.Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. 168 с.
- 29.Заярнюк А. Ідіоми емансипації: «Визвольні» проєкти і галицьке село у середині ХІХ століття / Заярнюк А. К. : Критика, 2007. 335 с.
- 30.Злупко С. Християнсько-демократична течія в українській економічній думці першої половини ХХ століття. *Київська Церква. Альманах християнської думки*. 2000. № 3 (9). С. 92-99.
- 31.Каськів О. Роль греко-католицького духовенства у заснуванні та діяльності товариства «Просвіта» (до 150-річчя створення). *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис Прикарпатського Національного Університету імені Василя Стефаника*, 2018. Ч. 31. С. 231-236.
- 32.Качор А. Роля духовенства і Церкви в економічному відродженні Західної України. Вінніпег, 1992. 40 с.
- 33.Кизенко В. Педагогічні функції факультативів у основній школі. *Лабораторія дидактики*. С. 8-9. URL: https://lib.iitta.gov.ua/3426/1/Tza2010_KVI.pdf (дата звернення: 5.11.2021)
- 34.Кизенко В. Стан і проблеми факультативного навчання в основній школі. *Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2009 рік*. Київ. Педагогічна думка, 2009. С. 7-8.
- 35.Кирилів М. С. Томашівський про роль та місце Української греко-католицької церкви у суспільно-політичному житті України. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Збірник наукових праць*. 2007. Вип. 19. С. 32-37.
- 36.Кісь Н. Ставлення католицьких церков до поширення соціалістичних ідей в Галичині на початку ХХ ст.: еволюція церковної соціальної доктрини. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 23. 2013. С. 301–309.
- 37.Кісь Т. Поширення на початку ХХ ст. антиклерикальних ідей в Галичині та греко-католицька церква. *Історія релігій в Україні*. 2012. С. 548-558.

38. Колб Н. Господарсько-економічна діяльність греко-католицького парафіяльного духовенства галичини наприкінці ХІХ ст. *Християнство в Україні: доба відродження та нового часу*. С. 472-480.
39. Колб Н. Греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині на зламі ХІХ–ХХ століть: соціальна характеристика, майновий стан, спроби самоорганізації. *Галицька Митрополія 1303–1807–2007: Статті і матеріали*. 2008. С. 17–30.
40. Колб Н. Греко-католицьке парафіяльне духовенство у читальняному русі в Галичині (кінець ХІХ ст.) *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 19/2010. С. 329-335.
41. Колб Н. Місце галицького греко-католицького парафіяльного духовенства в українському національно політичному русі кінця ХІХ ст.: очікування громадськості й позиція кліру. *Релігійне життя в Галичині та Закарпатті (1772 – 1914 рр.)*. 2012. С. 170-181
42. Колб Н. Суспільно-політична діяльність греко-католицького парафіяльного духовенства в Галичині у 90-х роках ХІХ століття. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2013. Вип. 23. С. 283-300.
43. Колб Н. Дяківська верства в Галичині наприкінці ХІХ століття: станові єпархіальні товариства. *З історії західноукраїнських земель*. 2015. Вип. 10-11. С. 155-165.
44. Корб'як Д. В. Викладацько-наукова та освітня діяльність митрополита Сильвестра (Сембратовича). *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. 2015. Вип. 102 (11). С. 43–48.
45. Крупський І. Українська релігійно-церковна журналістика в національнопатріотичному вихованні народу (історичний аспект). *Церква і соціальні проблеми. Енцикліка «Сотий рік»*. 1993. С. 399–408.
46. Кузик М. Роль греко-католицького духовенства в боротьбі за тверезість. *Історія*. 2010. № 4. С. 84–89.

- 47.Лаба В. «Не пийте, хлопці», – Україна просить: Історія боротьби галицьких українців за своє духовне визволення. Львів, 2000. 87 с.
- 48.Лаба В. Як галичани йшли шляхом національного відродження 100 років тому: (З історії бойкотування коршми в Галичині у 1902 – 1914 роках). Львів, 2008. 60 с.
- 49.Лехнюк Р. Суспільно-політичні дилеми греко-католицького парафіяльного духовенства в Східній Галичині на початку ХХ ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2017. Вип. 2(1). С. 74-81.
- 50.Мазур О. Українська Греко-Католицька Церква на початку Першої світової війни (1914–1915 рр.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Держава та армія. 2010. № 670. С. 57–64.
- 51.Малярчук Н. Соціальна та благодійницька діяльність української греко-католицької церкви у Східній Галичині в ХІХ – на початку ХХ ст. *Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Умань, 15 жовтня 2020 р.)*. Умань: ВІЗАВІ, 2020. С. 122-127.
- 52.Маринович М. Митрополит Шептицький та його послання «О квестії соціальній». Збруч: URL: <https://zbruc.eu/node/38808> (дата звернення: 5.11.2021)
- 53.Марчук В. Церква, духовність, нація: Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Івано-Франківськ: Плай, 2004. 464 с.
- 54.Панфілова Т. Українське греко-католицьке духовенство і церква у формуванні й діяльності структур громадянського суспільства Східної Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Науковий щорічник «Історія релігій в Україні»*. № 26-1 (2016): Випуск 26, Частина 1. С. 409-423.

- 55.Панфілова Т. Українське греко-католицьке духовенство і церква у формуванні й діяльності структур громадського суспільства Східної Галичини кінця XIX - початку XX ст. *Історія релігій в Україні: Науковий збірник світлій пам'яті професора Ярослава Дашкевича (1926-2010)*. Львів: Ін-т релігієзнавства; філія Львівського музею історії релігії, «Логос», 2016. Ч. 1: Церковна історія. С. 409-424.
- 56.Першій захоронці 120 років. *Офіційний сайт: Інститут історії церкви УКУ*. URL: <http://ichistory.org.ua/2016/12/02/pershij-zahorontsi-120-rokiv/> (дата звернення: 5.11.2021)
- 57.Пилипів І. Взаємини греко-католицького духовенства з українськими політичними партіями. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія*. 2012. № 2. С. 84-93.
- 58.Пилипів І. Діяльність єпископів Станіславської єпархії УГКЦ з організації та розвитку духовної семінарії 1907-1945 рр. *Сумський історико-архівний журнал*. 2011. № XII-XIII. С. 193-199.
- 59.Пишко О. Інтерактивні методи навчання як спосіб розвитку творчих здібностей учнів на уроках історії та правознавства. *Народна освіта. Електронне наукове фахове видання*. Випуск №1 (22). 2014. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2257 (дата звернення: 5.11.2021)
- 60.Потапюк Л. Роль педагогічно-просвітницької діяльності жіночих об'єднань у духовно-моральному вихованні молоді. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2014. № 2(13). С. 70–77.
- 61.Пшеничний Т. Роль української греко-католицької церкви у національному вихованні суспільства в першій половині XX ст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2018. С. 60-64.

- 62.Расевич В. Митрополит Андрей Шептицький і Українська Національно Демократична партія (1900–1918). *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. 1996–1997. Т. V–VI. С. 359–360.
- 63.Решетуха Т. Внесок греко-католицького духівництва у становлення видавничої справи Тернопілля на межі ХІХ–ХХ століть (на прикладі видавничої діяльності греко-католицького священика, отця Лева Джулинського). *Науковий щорічник «Історія релігій в Україні»*. № 26-1 (2016): Випуск 26, Частина 1. С. 424-431.
- 64.Рудянин І. Греко-католицьке духовенство в боротьбі за тверезість у Східній Галичині (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету ВНУ ім. Лесі Українки*. Луцьк, 2008. Вип. 15. С. 33-37.
- 65.Рудянин І. Джерела з історії суспільно-політичної, культурно-просвітницької та господарської діяльності греко-католицького духовенства на теренах Східної Галичини в середині ХІХ – на початку ХХ ст. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. 2016. № 13. С. 42-46.
- 66.Рудянин І. Українська греко-католицька церква у громадському житті Східної Галичини на початку ХХ століття. *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету ВДУ ім. Лесі Українки*. Луцьк 2007. Вип.12. С. 67-71.
- 67.Рудянин І. Українська греко-католицька церква у національному примиренні українців і поляків. Минуле та сьогодення. *Конфлікти і примирення крізь призму віри. Матеріали ХІ всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів та молодих науковців, 11-12 квітня 2008 р. Львів 2009*. С. 92-103.
- 68.Рудянин І. Участь греко-католицьких священиків у роботі громадських організацій Східної Галичини у ХІХ – на початку ХХ ст. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: історичні науки*. Луцьк 2008. Вип. 11. С. 25-29.

- 69.Рудянин І. Участь греко-католицького духовенства в діяльності Головної руської ради. *Літопис Волині: всеукраїнський науковий часопис*. Луцьк, 2012. Ч. 11. С. 34-38
- 70.Рудянин І. Участь греко-католицького духовенства у культурно-мистецькому житті Східної Галичини (XIX – початок XX ст.). *Галич і галицька земля в державотворчих процесах України. Матеріали міжнародної наукової -конференції. Галич 7-8 листопада 2013 р.* С. 73-79.
- 71.Рудянин І. Участь греко-католицького духовенства у роботі товариства «Просвіта» 1868–1914 рр. *XVII Міжнародна науково-практична конференція студентів і молодих науковців. 20–21 березня 2015 року.* Львів. Інститут релігії та суспільства Українського католицького університету. С. 95–99.
- 72.Рудянин І. Участь греко-католицького духовенства у роботі товариства «Сільський Господар» (1899 – 1914 рр.). *Гуржіївські історичні читання.* Вип. 6. 2013. С. 224-226.
- 73.Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX – 30-х роках XX ст. Івано-Франківськ, 2001. 248 с.
- 74.Савчук Б., Білавич Г. Учням гірських шкіл про антиалкогольний рух на Прикарпатті. URL: www.gs.frankivsk.org/Content/files/Magazine/1/docs/ (дата звернення: 5.11.2021).
- 75.Садовий В. Антиалкогольні братства, товариства і гуртки та їх роль у боротьбі з пияцтвом на Галичині в XIX – першій половині XX ст. Дрогобич: ПП «Швидкодрук», 2010. 88 с.
- 76.Сливка Л. Питання антиалкогольного виховання дітей і молоді у діяльності українських громадських товариств Західної України (1919 – 1939 рр.). *Педагогічний альманах*. 2010. №5. С. 278-283.
- 77.Стасів Я. Рух тверезості у Східній Галичині в середині XIX – першій третині XX століття. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2012–2013. Випуск 13–14. С. 168-175.

- 78.Стасів Я. Рух тверезості у Східній Галичині в середині ХІХ – першій третині ХХ століття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2012. Вип. 29. С. 12-16.
- 79.Турій О. «Попи і хлопи»: соціальна «доктрина» греко-католицького духовенства і національнополітична мобілізація українського селянства Галичини в середині ХІХ століття. *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*. 2001. Число 3. С. 296-321
- 80.Химка І.-П. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині (1772–1918). *Ковчег: збірник статей з церковної історії*. Ч. 1. 1993. С. 73–107.
- 81.Чернова Н. Групова дискусія на заняттях як метод формування професійно спрямованої знаннєвої компетенції. *Тренінгові технології як засіб формування знаннєвих та практичних компетенцій: досвід факультетів і кафедр: зб. матеріалів наук.-метод. конф., 3–4 лют. 2009 р.: у 2 т.* Київ: КНЕУ, 2009. Т. 1. С. 413–414.
- 82.Яцишин У. Внесок Української Греко-Католицької Церкви у виховання патріотичного світогляду галицької молоді. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Збірник наукових праць*. 2008. Вип. 21. С. 185-188.
- 83.Вивчення історичної особистості шляхом поєднання традиційних та інноваційних технологій. URL: <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-4816ef561cf71#a4> (дата звернення: 05.12.2021).
- 84.Історичний портрет – характеристика особи в контексті біографічних даних, світогляду, основних етапів життя. URL: https://mmk.edu.vn.ua/uploads/images/articles/IST/2016-2017/SHAN/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8F_%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F_10%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81.docx (дата звернення: 05.12.2021)

85. Програма факультативу «Видатні постаті України». 7-11 класи. URL: <https://naurok.com.ua/programa-fakultativu-vidatni-postati-ukra-ni-7-11-klasi-87222.html> (дата звернення: 05.12.2021)
86. Himka J. P. Galician villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century. Edmonton, 1988. 408 p.
87. Maciak D. Próba porozumienia polsko-ukraińskiego w Galicji w latach 1888-1895. Warszawa: WUW, 2006. 407 s.
88. Wojtowicz-Huber B. «Ojcowie narodu». Duchowieństwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2008. 333 s.

Підручники та посібники

89. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII - початок XX ст.). Львів: Світ, 1996. 447 с.
90. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. Навч. посібник. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
91. Іванчук Р., Комаринець Т., Мельник І., Середяк А. Нарис історії «Просвіти». Львів; Краків; Париж. Просвіта, 1993. 232 с.
92. Кошетар У. Українська греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини (1900–1939 рр.): Навч. посібник. К.: МАУП, 2005. 128 с.
93. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Івано-Франківськ, 1993. 200 с.
94. Ленчик В. Нарис історії Української Церкви. Львів: Свічадо, 2003. 600 с.
95. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. Київ, 1993. 412 с.
96. Нагаєвський І. Католицька Церква в минулому і сучасному України. Філадельфія, 1950. 88 с.
97. Назарко І. Київські і Галицькі митрополити: біографічні нариси (1590-1960). Торонто. Видавництво ОО Василян. 1962. 271 с.

98. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939). Івано-Франківськ: Акорд, 1994. 144 с.
99. Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. К.: Либідь, 1991. 512 с.
100. Сухоцький І. Що дала Греко-католицька церква і духовенство українському народові. Філадельфія, 1951. 56 с.
101. Творидло М. П'ятдесятилітня діяльність «Просвіти» на полі економічній / Упор. та авт. В. Пашук: Ін-т Українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2002. 97 с.
102. Фіцула М. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. К.: «Академвидав», 2006. 352 с.
103. Ягупов В. Педагогіка: Навч. посібник. К.: Либідь, 2002. 560 с.
URL: https://eduknigi.com/ped_view.php?id=23 (дата звернення: 5.11.2021)

Автореферати та дисертації

104. Бліхарський Р. Українська релігійна преса Галичини (1853–1939 рр.) структурно-функціональний та тематико-типологічний аспекти. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій за спеціальністю 27.00.04 – теорія та історія журналістики. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, Львів; Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2021. 200 с.
105. Корбяк Д. Науково-викладацька та церковна діяльність митрополита Сильвестра (Сембратовича) (1836–1989): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук: 07.00.01 – історія України / Корбяк Дмитро Володимирович; ЛНУ ім. І. Франка. Львів, 2016. 20 с.
106. Корбяк Д. Науково-викладацька та церковна діяльність митрополита Сильвестра (Сембратовича) (1836–1989): дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук: 07.00.01 - історія України / Корбяк Дмитро Володимирович; ЛНУ ім. І. Франка. Львів, 2016. 225 с.

107. Рудянин І. Українська греко-католицька церква в Східній Галичині: громадсько-політична, культурно-просвітницька та господарська діяльність (середина XIX – початок XX століття). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність 07.00.01 – історія України. Луцьк, 2012. 25 с.
108. Турків С. Діяльність сестер Чину Святого Василя Великого у Східній Галичині наприкінці XIX – у першій половині XX століть: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01: 03 / Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2021. 297 с.
109. Щербяк Ю. Освітня доктрина Української Греко-Католицької Церкви та її впровадження в Україні (середина XIX - XX ст.): дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Щербяк Юрій Адамович; Терноп. нац. екон. ун-т. Тернопіль, 2009. 507 с.
110. Щербяк Ю. Система морального виховання учнів загальноосвітніх шкіл Галичини (1900-1939 рр.): дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Щербяк Юрій Адамович; Тернопільський експериментальний ін-т педагогічної освіти. Тернопіль, 2000. 215 арк.

ДОДАТКИ

Додаток А

Основні теми проповідей греко-католицьких священників (Східна Галичина, початок XX століття)

- 1) *Бог і його сутність*: одне з основних завдань проповідника полягало в переконанні вірних у тому, що Бог – це любов. Потрібно було це почуття постійно практикувати, формувати, удосконалювати.
- 2) *Природа і призначення людини*: проповідник зобов'язаний був науковими доказами обґрунтувати, а також підтвердженнями слів із Біблії переконувати парафіян у безсмертності людської природи, яка окреслювала основне призначення людини.
- 3) *Гріх*: було доцільним, коли б проповідник взяв за основу своєї проповіді виявлення суті гріха, щоб слухачі пересвідчилися, що гріх – це одне з найбільших нещасть людини.
- 4) *Наука про розп'ятого Христа*: ця тема повинна бути своєрідним фундаментом, навколо якого проповідник мав будувати зміст кожної проповіді. Знак розп'ятого Христа мусив бути символом як страдницького життя, так і, водночас, надією на воскресіння і вічне життя людей.
- 5) *Наука про св. Дух*: священнику потрібно було старатися вкласти у розуміння парафіян догму про триєдиність Бога, а зокрема наголосити на тому, що Святий Дух є рівний Отцеві і Синові.
- 6) *Наука про Церкву*: парох зобов'язаний постійно наголошувати на значимості церковної інституції, яка є своєрідним духовним об'єднанням віруючих у містичному тілі Христа. Формувати у парафіян почуття дисциплінованості, послухності, відповідальності згідно церковних заповідей і розпоряджень.
- 7) *Наука про св. Тайни*: проповідник повинен був постійно наголошувати, щоб віруючі якомога частіше приймали св. Тайни, розуміли їх значення та потребу для духовного освячення людини.

8) Наука про молитву: оскільки духовне життя людини органічно було пов'язане з побожністю, завдання проповідника полягало у переконанні парафіян, що лише та людина зможе знаходитись на дорозі спасіння, яка вважала молитву своєю щоденною духовною потребою.

9) Наука про останні речі: обговорюючи у своїй проповіді дану тематику, священику потрібно було звернути увагу на те, щоб він не перебільшував сказане про страшний суд, про покарання грішників та пекельні муки. Проповідник мусив запевнити слухачів у тому, що за умови правдивого покаяння в гріхах, навіть останній грішник може розраховувати на спасіння.

10) Моральна етика: основним предметом даної проповіді мало бути християнське виховання. Проповідник повинен був нагадати слухачам, що головними християнськими чеснотами були любов, віра і надія, які спрямовували серця вірних до Творця.

[106, с. 484-485]

Додаток Б**Перелік виконання братчиками «добрих справ» (Львів, 1910 р.)**

- посіщати хворих, приносити їм чи пільгу матеріальну чи потіху;
- вишукувати убогих, вдовиці і сироти і помагати їм та поміч інших єднати;
- учити занедбані діти катехизму;
- уряджувати спільні читання побожних книжок і через то наувувати невіжі о правдах віри;
- розширяти добрі книжочки і часописи;
- наувляти до сповіді тих, що не сповідаються;
- стерегти село, а особливо молодь від згіршення і злого приміру;
- помагати парохви в кожній єго праці для добра громади;
- повідомляти єго о всім, що може бути шкідливим для загального добра;
- розширяти честь Преч. Діви Марії, особливо серед молоді;
- заступати погані пісні – побожними, а бодай чемними;
- відвиджувати Ісуса Христа присутного в церкві;
- причинятися до окрашення церквей;
- розширяти звичай спільних щоденних молитов;
- єднати, примиряти роз'єднані супружества, – дикі супружества розділяти;
- основувати і провадити читальні;
- організувати громадські шпихлірі і Каси райфайзенівські;
- основувати крамниці громадські;
- зауповувати спільними силами ліпші знаряди господарські і так далі.

[106, с. 490]

Додаток В

Спиридон Литвинович - Митрополит Галицький, Архієпископ Львівський,
єпископ Кам'янецький

Портрет кардинала Сембратовича 1899 р.

Преподобний Андрей Шептицький

Додаток Д**Алгоритм складання характеристики історичної особи.**

1. Коротка характеристика історичної епохи, в яку жила та діяла історична особа.
2. Коли та в якій державі(ах) або країні(ах) жила та діяла історична особа?
3. Зовнішній вигляд та біографічні дані. До якої верстви суспільства належала особа, яке мала соціальне становище у тогочасному суспільстві?
4. Які інтереси та потреба відстоювала історична особа? Мета її діяльності.
5. Які реальні можливості мала історична особа, щоб вирішити проблемні питання того часу, змінити життя суспільства?
6. Засоби, що допомагали досягти бажаної мети.
7. Які верстви населення були задоволені діяльністю історичної особи, а які ні? Чим це можна пояснити?
8. Суперечливі риси характеру (життєдіяльності) та його (їх) вплив на перебіг історичних подій, процесів, що відбувалися.
9. Результати діяльності: чого досягнуто, а що не вдалося досягти (пояснення)?
10. Які історичні джерела допомагають вивчити життя та творчість даної історичної особи?
11. Оцінка історичної особи:
 - А) як сама оцінювала свою діяльність;
 - Б) як оцінювали історичну особу її сучасники;
 - В) яка оцінка істориків та нащадків (т.б. сучасників);
 - Г) з ким можна порівняти цю історичну особу?
12. Дайте власну оцінку діяльності історичної особи. Зробіть об'єктивні висновки.

Додаток Е

Каталог прізвищ греко-католицьких священників згаданих у підручних історії
України за 9 клас

А. Шептицький

Г. Якимович

І. Могильницький

І. Снігурський

Й. Лозинський

Й. Сембратович

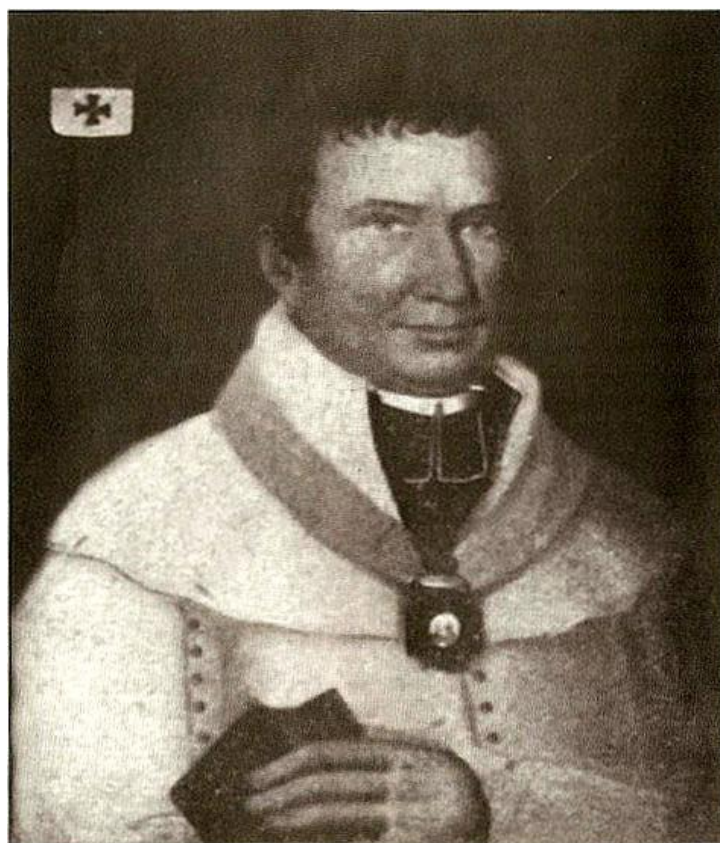
М. Куземський

М. Левицький

С. Сембратович

Додаток Є

Український освітній і церковний діяч, вчений-філолог, опікун шкіл Перемишльської єпархії, один з провісників національного відродження в Галичині. Заснував при церквах школи, фінансово підтримував навчання дітей з убогих родин. У Дроздовичах 1806 р. за його клопотанням було організовано першу в окрузі народну школу. Автором «Букваря славено-руського языка» (вид. 1816, 1817, 1819, 1826, 1827 рр.). У 1823 р. написав першу граматику української мови в Галичині — «Грамматика языка словено-руського». Створив у Перемишлі першу на західноукраїнських землях культурно-освітню громадську організацію «Товариство галицьких греко-католицьких священників для поширення письма просвіти і культури серед вірних», яка ставила собі за мету видання українських загальноосвітніх та релігійних книжок., став його Перший директор і викладач Дяко-вчительського інституту.

Додаток Ж

Народився у селі Шибалин біля Бережан у священичій родині. Навчався в Бережанах у гімназії, а потім у греко-католицькій семінарії у Львові. Одночасно студіював теологію та філософію у Львівському університеті ім. Франца І.

Після смерті митрополита Михайла Левицького був фактичним управителем Львівської архієпархії у 1858–1860 роках. Як прелат-схоларх займався шкільництвом і розбудовою мережі народних парафіяльних шкіл з руською мовою навчання, фактично збільшив їх кількість із 24 до 1000.

Під час "Весни націй" став організатором і фактичним керівником Головної Руської Ради у Львові (1848–1851), ініціатором скликання "Собору руських вчених" – першого з'їзду галицької інтелігенції в жовтні 1848 року. Обирали його депутатом Галицького сейму та Державної ради (парламенту) у Відні. Був він також головою комісії з будівництва Народного дому у Львові.

Додаток 3

Народився в селі Берестяни (Самбірський район, Львівська область). 1800 р. закінчив гімназію в Самборі. Заснував у жовтні 1817 року за допомоги Івана Могильницького Дяко-вчительський інститут в Перемишлі.

Організував разом з крилошанами Іваном Лаврівським та Іваном Могильницьким цінну бібліотеку та заснував крилошанську друкарню. За його сприяння (також єпископа М. Левицького, І. Могильницького) було розпочато друкування руських книг «мертвою» церковно-слов'янською мовою. Закладав разом з І. Могильницьким, професором Львівської духовної семінарії І. Лаврівським парафіяльні школи (1832 — було у Перемиській єпархії 385 на 697 парафій та 24 тривіальні школи і дві головні), давав стипендії для студентів.

Його ініціативи сприяли створенню атмосфери високої духовності та сформуванню у Перемишлі культурно-освітнього осередку, який започаткував українське національне відродження в Галичині. Завдяки йому Перемишль став центром музичної освіти («Заведеніє п'ѣвческо-учительское»; катедральний хор).

